

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

P. Mikkelsen: En gårdmandsslægt på Årø

Per Jespersen: Jeg Lægæst –

Vello Helk: Nationale toner i stambogsindførsler

Vald. Andersen: Ladegårde og møller under Haderslevhus

Johs. Hoffmeyer: En herre i åndernes rige

H. V. Gregersen: »Sancta Anna udi Obenraa«

Bjørn Svendsen: Kapel, grundstykke og helgen

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

Rettelser

AUGUST

8 · 1978

54. ÅRGANG

Den store egnsvandring 1978

Under forudsætning af den fornødne tilslutning vil Historisk Samfund for Sønderjylland afholde Den store Egnsvandring lørdag den 16. september og søndag den 17. september 1978, således at programmet gentages om søndagen.

Man indbyder medlemmerne med husstand til en udflugt til helstatens stærke fæstninger i syd Rendsborg og Glückstadt for at stifte bekendtskab med tildragelser i disse byers bevægede fortid, der i flere tilfælde har haft skelsættende betydning i Danmarkshistorien.

Vi begynder i Rendsborg i Sydslesvigsk Forenings ejendom, den nyligt restaurerede Amtmandsgård, nær Slotpladsen, med en redegørelse for byens historie, hvorefter der er byvandring under ledelse af skoleleder Andreas Hansen, Ejderskolen, og fhv. amtssekretær Peter Häbel, til interessante seværdigheder omkring Slotspladsen, Alt Städtermarkt og Paradepladsen.

Besøget i Rendsborg afsluttes i Garnisonskirken (Christkirche), hvor kirkens præst, pastor Wilhelm Gerlitzky, gør rede for bygningen og dens historie.

I Glückstadt spiser vi middag, suppe og flæskesteg, på Hotel Raumann, Markt 5-6, hvorefter studielektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, fortæller træk af byens historie med specielt henblik på grundlæggeren, Christian IVs, planer med havnen og fæstningen ved Elbens munding og på deltagerens senere besigtigelse af fæstningsværker og andre lokaliteter nær torvet.

Den derpå følgende byvandring ledes af H. V. Gregersen og af Sonderschulrektor Möller, Glückstadt.

Turens deltagere får herefter en halv times frikvarter.

På vejen hjemad gør vi holdt ved det gamle rådhus i Krempe og ved stændersalen i Itzehoe.

Grænsen ved Frøslev passeres kl. ca. 19.30.

Pris 110,- kroner omfatter bus, omvisninger, foredrag og middagsmad.

Nærmere oplysninger kan fås på Historisk Samfunds kontor, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (04) 62 46 83.

HUSK PAS!

Med venlig hilsen
Egnsvandringsudvalget.

Haderslev Arkiv- og Museumsforening indbyder til sommerudflugt til Sild

lørdag den 2. september 1978.

Afgang fra Haderslev Museum kl. 7.00 pr. Hjemkomst kl. ca. 18.15

Rundtur på Sild: Kampen fyr, jættestuen Denghoog ved Wenningstedt, Keitum, Morsum Kliff, udgravningerne ved Arksum og Tinnumborg. Der gives orienteringer og forklaringer undervejs.

Pris, der omfatter bus, færge (Rømø-Sild retur), frokost (der udleveres madpakke til hver deltager), en øl/sodavand samt entre, er 60,- kroner.

Der er mulighed for at blive taget op på strækningen Haderslev-Rømø. Oplysninger herom på telefon 52 75 66.

HUSK PAS!

T. O. Achells: Haderslev i gamle Dage. To bind. 1926-29 købes. God pris betales.

Henvendelse til Sønderjysk Månedsskrifts redaktion på telefon (04) 52 17 37.

Mette og Knud Brummers smukke ejendom ligger i dag midt i byen på Årø.

En gårdmandsslægt på Årø

AF P. MIKKELSEN

Lektor P. Mikkelsen, Vordingborg, har fulgt en slægt på Årø fra 1600-tallets begyndelse til i dag. Ja, strengt taget nævnes slægtens ældste kendte navn allerede 1564 – han betalte nemlig kirkeskat.

Jens Fallesen

I henhold til provst Boetius kopibog er der 1564 fire kirkeskattydere på Årø: Bertel Gris, Nis Gris, Nis Lundbeck og Jens Fallesen.

Falle Jensen

Falle Jensen, gårdejer på Årø, død 1612 (Åstrup kirkebog). Gift med Ellen, hun nævnes enke 1629, 1631, 1639. Børn: Maren Fallesdatter Jensen, død 1638, gift med Knud Hansen på Langmose, Halk s., død 1653. Efterslægt på Langmose – og via sønnen Falle

Knudsen – på Årø. (P. G. Hofmansen: Ytzen, s. 16).

Nis Fallesen

Nis Fallesen, gårdejer på Årø, død 1656. Gift med Katrin Nisses, denne nævnes 1660–62. Af Nis Fallesens børn kan nævnes Zindet Nisdatter, Falle Nissen. Og denne Falle levede endnu i 1710, da han var til stede ved sønnen Nis Fallesens overtagelse af sin svigerfar Erich Nissens gård i Flaut. Denne gren lever videre i Flaut, og Nis havde 9 børn. Af disse var i 1742 de seks levende, og de nævnes med navn ved Mads Nissens boopgør efter hans hustru Maren Nis Fallesensdatter. I øvrigt lånte Nis Fallesen i 1718 af sin kære svoger Poul Erichsen 400 mark lybsk god, gangbar kurantmønt. Og i 1719 lånte han

100 mark lybsk af sin fætter Enevold Hiendresen i Haystrup og satte i pant sin en fjerdedel ejendomsgård.

Hiendre Nissen

Denne var gårdejer på Årø, havde gård i sameje med Falle Nissen 1689–1707. Han underskrev salgsdokumentet af Beierholm 1684. Sælgeren var enke efter hans fætter, ritmester Hans Knudsen. Hiendre var gift med Sara, og denne levede så sent som 1735 ved sønnen Nis Hiendresens overdragelse af sin totrediedel gård til datteren Sara Nisdatter og dennes mand Knud Jørgensen (17. jan. 1735). Af Saras og Hiendres børn kan nævnes Søren, Nis gift med Maren Nisses, Enevold gift med Zindet Jørgensdatter (se Peter og Emmy Mikkelsen s. 143), Peder født 1691, Fadder: Jens Fallesen, og Sarre Simonsd., Sparlund. – Trin, gift 12/6 1714 med Christian Simonsen på Langmose. Af disse efterlod sig efterslægt Nis, Enevold og Trin.

Nis Hiendresen

Nis Hiendresen levede på Årø til 1735, derefter muligvis i Heisager hos datteren Maren, enke efter Nis Johansen. Nis Hiendresen s.m. Peter Hansen, Årø, betaler i skat 35 rdl. Således: 1 Tonne Butter 18 rdl., 1 Schwein 1 rdl. Dienstgeld 16 rdl. (Haderslev herreds jordebog 1719). Gift med Maren Nisses. Børn: Hiendre, faddere: Maren Nisses, Enevold og Zindet. Maren, født 28/9 1707, fd.: Bertel Simonsen, Sparelund. Claus 1709, fd.: Maren Clausis, Vestergård. Sara 1710. Claus 1712, fd.: Maren Clausis, Vestergård, Trin Hiendresdatter. Enevold 1718. Og Peder 1721. Nis Hiendresen lånte 1731 hos præsten i Vedsted 600 mark, »til min nytte og gavn igen brugt«.

Sara Nisdatter

Ved venligt forlig fik Sara Nisdatter og hendes tilkommende mand Knud Jørgensen skøde på hendes hjemstavn 17/1 1735. For sin

totrediedel fæstegård skal Nis have 2600 mark i god, gangbar kurantmønt. At erlægge således: 1400 mark til påsken 1735, Mikselsdag derefter 800 mark, påsken 1736 200 mark og påsken 1737 200 mark. Nis og hustru agter at drage til datteren i Heisager, mens gamle Sara Hiendres og unge ugifte Claus forbliver på gården. Nis tager med sig blandt andet »deres seng, som de pålægger«, en gammel kiste. Sara Hiendresses skal nyde det aftægt af gården, som hende specialiter er tilskreven, og sønnen Claus skal have et udstyr, bl.a. en »hjemgjort seng med tilbehør og daglige klæder, som i gården bliver gjort«.

Sara Nisdatter 1710–17/10 1782. (71 år, 6 måneder) var 9/6 1735 gift med Knud Jørgensen af Årø, død 14/10 1779, 77 år gammel. Børn: Nis Knudsen 28. jun. 1736–6. april 1792, 56 år.

Maren, døbt 15/3 1739–17/2 1788, 49 år. Hun blev 17. juli 1758 gift med Peter Ludvigsen af Halk, en søn af Ludvig Jørgensen, Nørballer, og Ingeborg Jørgen Fallesens datter i Medsted. De overtager frigården i Medsted den 27/4 1758.

Jørgen, født 4/12 1744, blev den 2/11 1767 gift med Mett Mari Baltzer Nissensdatter af Hyrup.

Nis Knudsen

Nis Knudsen, 28/6 1736–6/4 1792, 56 år gammel, blev 27/4 1758 gift med Kirstine Ludvig Jørgensensdatter af Halk, søster til foregående Peter Ludvigsen, 1733–27/9 1794, 61 år gammel. Børn: Knud, død 12/7 1831, 61 år, levede stedse i sin fødegård. Ingeborg 1759. Sara 1761. Sara den 8/9 1762–14/5 1828. Mari Kirstine, gift den 8/6 1781 med Jørgen Nissen af Hørregård 1756–18/12 1831, søn af Nis Jørgensen Hørregård og Cathrin Fallesdatter af Årø. I henhold til »Überlassungstraktat« af 12. juni 1781 med sin »Muttervater« Fall Pedersen overtager Jørgen dennes totrediedel gård mod at give sine morforældre Falle og Trine op- og un-

derhold. Til de nævnte børn må føjes Maren og Kirstine.

Sara Nisdatter

Sara, 8/9 1762–14/5 1828, 65 år gammel, blev gift på gården den 8/6 1781 med Peder Nissen af Hørregård, 1760–8/1 1834, 74 år, bror til foregående Jørgen Nissen. Børn: Cathrine, Nis, Stine, Knud. Gården overgik den 18. marts 1781 fra Nis Knudsen til Peder Nissen. På disse vilkår: Såsom imellem ovenmeldte Sara Nisdatter og Peder Nissen fra Hørregård et kærligt ægteskabsløfte er indgået og de dertil begge siders forældres og nærmeste pårørendes fuldkomne vilje og samtykke haver erlanget, altså vil brudens fader Nis Knudsen, og da han ej formedelst svagheder finder sig i stand længere at bedrive sin i besid havende totrediedel part kongelig fæstegård . . . , så overlader han gården til datter og svigersøn – mod at de yder overladerens eneste søn Knud Nissen for gårdens afståelse og forlods rettighed 300 mark og i fædrene og mødrene arv 1300 mark, at udrede senest ved Knuds 24. år eller ægteskabs indgåelse, da tillige at give ham en hest eller hoppe til 20 rdl., forsvarligt udstyr og halv bryllupskost. De tvende ugifte døtre Maren og Kirstine Nisdatter skal have et forsvarligt udstyr, hvoraf det meste sig i gården befinder, så og frit festens øl og halv bryllupskost og dertil hver især 650 mark. Nis Knudsen og hustru Kirsten skal nyde al fornøden ophold, underholdning og klæder, nyder frugterne af en ager til 1 tønne sæd, de skal have 3 får på græs og foder, benytte gårdens heste og vogn til deres nødvendige brug, og ved deres dødelige afgang skal de have en hæderlig og sognebrugelig begravelse.

Overladerens datter Ingeborg (død 8/7 1782), som er gift med Iver Hansen Årø, har allerede fået, hvad hun kan tilkomme i fædrene og mødrene arv. Denne Ingeborg blev den 23. maj 1775 trolovet med Jens, en søn af Laurits Jensen af Årø og Ann Cathrine Madsdatter af Solkær. Men hun blev gift

med Iver den 30. juni 1778. Om denne Iver, der døde 7/4 1799, beretter kirkebogen i Øsby, at han først var gift med Ingeborg Nisdatter fra Årø, og i dette ægteskab var der en datter Ingeborg. Anden gang gift med Anneken Mathisdatter af Årø, og i dette ægteskab var der en søn Hans.

Førnævnte Maren blev gift 21/10 1785 med gårdejer Hans Pedersen i Heisager, og Kirstine blev gift med Mathias Nissen, Årø.

Peder Nissen og Sara Nisdatter blev som nævnt gift 1781. De havde følgende børn: 1782 Nis Pedersen. 1783 Cathrina. 1784 Stina. 1787 Cathrina. 1793 Nis Pedersen. Og 1798 døde Fall Pedersen.

Nis Pedersen

Nis Pedersen, 4/3 1793–16/6 1861, 68¹/₄ år, var svagelig i flere år, sidst af koldfeber. Den 9. aug. 1823 ægtede han Cathrine Clausen, datter af gårdejer Claus Mathiesen, Årø, død 9/12 1834, og hustru Kiersten Nisdatter fra Hørregård. Den 16. jan. 1825 overgik gården fra Peder Nissen til Nis Pedersen. På disse betingelser: At beholde sine forældre på gården, så længe de lever, give dem en fri, forsvarlig op- og underholdning, til beboelse at indrømme dem det lidet dørrens og kammer ved den nordre side af stuehuset med et forsvarligt ildsted, fri brug af gårdens skorsten og bageovn og ligeledes af kværn og bryggeredskaber. Til deres aftægtsæde medtager de af gårdens bohavede en forsvarlig seng, et bord, fire stole, et spejl, en kiste, et chatol. Når bemeldte seng forringes, bekommer de en anden seng i stedet. Desuden leveres til aftægtsfolkene 30 skæpper rugmel, 1 tønne brokgryn, 10 skæpper grubemel, 1 tønne boghvedgryn, 3 tønner malt, 1 skæppe havregryn, 1 skæppe kogeærter, 2 tønner kartofler, 5 lispund røget flæsk, 4 lispund kød, 1 lispund tælle, 2 fede gæs, 12 pund ost, 2 skæpper salt, 120 hønseæg, 4 pund god humle, 2 lispund skakket hør hver Mikkelsdag, 3 pund smør ugentlig, 3¹/₂ kande nymalket mælk daglig. Deres årlige offer og ekstraskat beta-

ler gårdens ejer. Til håndpenge 10 rdl. kurant eller 16 rigsbankdaler sølvmønt. Fri adgang til frugthaven og til tørvehuset, fri benyttelse af gårdens brønd, frihed til at tage kål af kálhaven til fornødenhed. Årlig 3 får på græs og foder. Dersom bemeldte får skulle krepere, giver gårdens ejer dem andre i stedet. Fri befording med heste og vogn til fornødenhed. Desuden gives dem daglige som helligdagsklæder, fornøden linned, fri, forsvarlig opvartning i svagheds- og alderdomsdage. Ved aftægtstagerens dødelige afgang lader gårdens besidder dem hæderligt begrave. Efter moderens død skal datteren have hendes klæder. De skal beholde Knud Nissen på gården, så længe han lever. Gårdens tyendehold var på 5 mennesker.

Deres børn var 1) Peter Nissen Petersen, 10/5 1824–27/7 1874. Depression. Gift 27/7 1843 med Marie Cathrine Petersdatter i Hyrup. Deres børn var i følge slesvigsk folketælling, Øsby, 1860: Anna Cathrine, Iver, Peter. 2) Claus 1826–1845. 3) Sara 1829–1860. 4) Kirstine 1832, gift 24/3 1860 med Nis Nissen, søn af sognefoged, sandemand Nis Iversen Nissen og hustru Sara Marie født Petersen i Hyrup. Kirstines medgift var 4800 rdl., og et udstyr til 800 rdl. Hun fødte 5 børn: 1) Nis Iversen, 2) Nis Petersen, 3) Christoffer, 4) Sara Maria, 5) Christen Clausen. Kirstine Nissen døde 27/2 1866 i en alder af 35 år og 2 måneder.

Sara Nissen Petersen

Sara Nissen Petersen, 14/2 1829–12/3 1860. Gift 2/7 1856 med Nis Iversen Nissen, søn af Iver Nissen og Anna Bramsen i Raad. Børn: 16/1 1858 Nis Petersen Nissen. 11/3 1860 Iver Nissen.

Sara, moderen, dør 12/3 1860, 31 år. Og hun er faktisk den sidste af den gamle slægt på gården. Ved skiftet den 13. jun. 1864 får hendes ældste søn Nis Peter 4500 rdl. kurant, og Iver får 4500 rdl. kurant lige med 2400 rdl. Nis Iversen Nissen, enkemand første

gang, ægter den 21. jun. 1864 Kirstine Hansen, datter af gårdejer Iver Hansen. Hun dør den 19. maj 1867, 23 år. Hendes datter Kirstine Hansen, 2 år, får ved skiftet den 15. dec. 1869 1250 Th. pr. Nis Iversen Nissen, enkemand anden gang, ægter 17/12 1870 Anna Maria Hansen, 1848–1917. En søn af dette tredje ægteskab er Hans Iver Nissen.

Nis Iversen Nissen og hustru Sara Nisdatter havde overtaget hendes faders gård den 14. april 1857. På disse vilkår: At beholde svigerforældrene på gården, dersom de finder sig tilfredse hermed, på mad og mål og forsyne dem med linned, helligdags- og hverdagsklæder, renlighed, opvartning, pleje i sygdomstilfælde, uhindret brug af den lille stue i den nordre side af stuehuset og de fornødne møbler af gårdens bohøve. Hvis ikke denne ordning tilfredsstiller aftægtsfolkene eller gårdens ejer, skal aftægtsfolkene have efterfølgende aftægt: Til beboelse et nyt og forsvarligt aftægtshus af 18 alens længde og 12 alens vidde på gårdens grund – tillige med 1 skæppe land til havejord, ved huset sættes en god brønd forsynet med post. Møblering af aftægtshuset med møbler fra gården eventuelt helt nye. Til underholdning årlig 30 skæpper rugmel, 1 tønne brokgryn, 10 skæpper grubemel, 1 tønne boghvedegryn, 2 tønner malt. Hvert efterår 1 skæppe havregryn, 1 skæppe kogeærter, 2 tønner kartofler, 5 lispund røget flæsk uden skank, 4 lispund kød, 1 lispund talg, 2 fede gæs, 12 pund ost, 2 skæpper salt, 6 snese æg, 4 pund god humle, 2 lispund skakket hør. Daglig 3 kander ny-malket mælk, ugentlig 3 pund godt smør. Deres højtidsoffer betales af gårdens ejer. Hver 1. maj 16 rdl. i håndpenge, hver 1. nov. 20 rdl. til løn til en pige, som de selv fæster. I gårdens frugthave ret til at udvælge 3 frugttræer, hvis frugter tilhører dem. Til ildebrændsel leveres dem årlig 16 læs tørv af forsvarlig størrelse, tørhed og bonitet. 2 får på foder og græs, ret til uld og yngel. Fri befording med heste og vogn samt båd til kirke og familie efter billigt ønske, befording

efter læge, forsvarlig opvartning i alderdoms- og sygdomstilfælde. Hæderlig begravelse. Ved den sidstes dødelige afgang hjemfalder aftægt og aftægtsboskaberne til gårdens besidder. Hvad de efterlader sig af penge og pengebeviser deles mellem arvingerne efter loven. Overladerens søn Peder Nissen Petersen, gårdmand i Hyrup, har allerede fået medgift og udstyr.

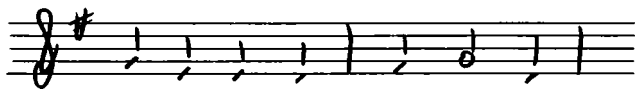
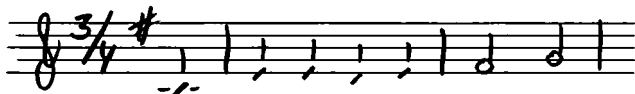
Den 17/7 1903 kl. 12.03 overgik Årøgården fra faderen Nis Iversen Nissen, nu 77 år, til sønnen Hans Iversen Nissen. Gårdens størrelse er på 75 ha, 80 ar, 0,1 qm. Salgssum 70.000 mark, heraf 10.000 mark for inventar. Aftægt 1.000 mark årlig, bolig, brændsel. Overtagelse den 1. aug. 1903. 9/10 1905 indskrev Hans Iversen Nissen sin hustru Hansine for halvdelen af gården.

Kilder: Øsby kirkebøger, Haderslev herreds skyld- og panteprotokol, Haderslev herreds bibog. Edw. Juhler: Min slægtbog. Peter og Emmy Mikkelsen: Til slægtens ihukommelse (1976). P. G. Hofmansen: Ytzen.

»Schenkungsvertrag«. Disse dokumenter efter 1878 findes i Grundakten für Aarö, Ösby s., Bd. 1, Blatt 4. L.A. Her er blandt andet en detaljeret redegørelse for gårdens marker, beliggenhed, bonitet. – Nis Iversen havde med sit ægteskab med Sara Nisdatter erhvervet gården. Hvor hendes sønner blev af, ved jeg ikke. Han giftede sig som nævnt tre gange og solgte gården i 1903. Han var 77 år, da han blev »Altenteiler«. Han var født i Raad 15/5 1826, døde i Raad 25/10 1905 kl. 15.30. Han var da 79½ år.

Hans Nissen Iversen pagtede gården ud sidst i tyverne og solgte den derefter til jordlovsudvalget, der udstykkede gården. Hovedparcellen er på 29 ha, og fra 1960 ejes gården af gårdejer og kirkeværge Knud Brummer.

Jeg Lægæst —

Tekst og musik af Per Jespersen

Engang for længe siden
i Danmarks vilde skov,
da byen voksed' frem,
mens hele landet sov.
Jeg Lægæst gjorde disse horn.

Jeg tror, vi var de første,
der lærte og forstod,
at livet skabes kun
i viljens stærke mod.
Jeg Lægæst gjorde disse horn.

Og guldet blev vort eje
som Danmarks gyldne horn,
mens guldets sollys gav
os fulde markers korn.
Jeg Lægæst gjorde disse horn.

To gyldne horn – vort mærke
på livets store magt –
skal være fremtids tegn
på fællesskabets pagt.
Jeg Lægæst gjorde disse horn.

Nationale toner i stambogsindførslerne fra slutningen af 1700-tallet

AF VELLO HELK

Overarkivar, dr. phil. Vello Helk, København, har beskæftiget sig med stambogsstudier og er under dette arbejde stødt på nogle sønderjyske indførsler med nationalt indhold.

I sidste halvdel af 1700-tallet oplevede stambogsskikken en vældig opblomstring. Fra denne periode er der bevaret et stort antal stambøger med indførsler fra hertugdømmerne. En sådan bog blev ofte indledt ved afsked med hjemmet eller/og skolen og fortsattes derefter under universitetsstudier. De fleste ejere har studeret i Kiel, og talrige er indførsler fra denne by – under fornøjeligt samvær i vennelag, inden afskedstimen slog og den praktiske gerning ventede forude. Stambøgerne indeholder en mængde ven-skabsforsikringer, af og til forsøg på en selvproduceret rimet hilsen, oftest dog et citat af tidens modedigtere som f.eks. Gellert, Klopstock og Matthisson. De fleste indførsler er på tysk, mens de klassiske sprog, navnlig latin, som var dominerende før i tiden, nu er stærkt på retur, og levende sprog vinder frem, navnlig fransk og engelsk. Dansk benyttes ret sjældent i Kiel, noget oftere i indførslerne fra de slesvigske byer, hvor stambogsejere hentede adskillige hilsener under familiebesøg og på jagt efter en stilling. De almindelige emner er foruden rørende ven-skabsforsikringer kærlighed og gudfrygtighed, ofte blev de unge studenter også mindet om dødens stadige nærværelse. Eksempelvis kan anføres et par danske hilsener til Nicolaus Outzen fra Terkelsbøl, senere sognepræst i Breklum. Der er bevaret to stambøger efter ham, den ene i Det kgl. Bibliotek,

den anden i Germansk Nationalmuseum i Nürnberg. Den sidste indeholder omkring 300 navne på venner og studiefæller, de fleste fra tiden 1775–77 under studierne i Kiel, herunder kun to indførsler på dansk. Den 31. januar 1777 tog Outzen afsked med Anders Petersen Schmidt, der skrev:

Vel fød er nok en Trøst
Men bedre vel opdragen
Vel gift er Livets Lyst
Vel død er Hoved-Sagen.

Skriveren var smedesøn fra Højst, han blev senere sognepræst i Klangsbøl, men døde efter få års forløb som sindssyg. I Outzens stambog fik han den 30. april samme år følgeskab af Rasmus Christian Wagner, der hilste sin bortdragende studiefælle med denne leveregel:

At leve nøysom, dydig, viis
er Livets rette Paradiis.

Wagner var degnesøn fra Tyrstrup, han virkede senere som kantor og lærer i Heiligenhafen og sidst som kantor i Itzehoe. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at stambogens ejer har tilføjet oplysninger om begges senere skæbne, ligeledes på dansk, ligesom han ved tyske indførsler gjorde det på tysk og ved latinske på latin.

Oplysningstiden bragte mennesket i forgrunden, og på tærskelen til den franske revolution begynder begrebet frihed at spille en vis rolle i stambøgerne. Nationale spørgsmål berøres dog sjældent, og det har været vanskeligt at finde nogle eksempler. Nedenfor bringes en prøve på en sådan indførsel

45.

Midt under Overtroens og Despotismens haardeste
Trykkelse; vidste Mennisket dog, at det var
Menniske; ingen Magt, ingen List kunde
forhindre det, at kiende sine Rettigheder. -

Symb. Taenk Dansk, tael Dansk,
drik Dansk! -

Til Erindring
af
Din Dansktaenkende
Ven
Detlev Jenss: Angel
Tonderensis.

Tønder i Sønderjylland
d. 14 Jun: 1788.

En side af Friedrich Feddersens stambog.

fra hver lejr.

Stærke tysknationale toner klinger i den hilsen, som teologistudenten Wulff Heinrich Heyck fra Schirnau i Bunsdorf (Hütten h.) i december 1785 i Kiel skrev i Alexander Kölpins stambog:

Der Deutsche kennt den Deutschen bald
Am offenen Gesicht
Am Feuer, das vom Auge wallt
Am Ton, worin er spricht!

Skriveren, der blev immatrikuleret i Kiel i april 1784, fik dog aldrig sin teologiske eksamen og synes at have virket som lærer i Sterup. Alexander Kölpin, hvis stambog findes i Rigsarkivet, er født i Vemmetofte som søn af en fra Uetersen indvandret kirurg, og han virkede senere som toldembedsmand, sidst som toldforvalter i Lütjenburg.

En sjælden tilkendegivelse af dansk sin-

delag findes i Tønderstudenten Hemme Friedrich Feddersens stambog i Landsbiblioteket i Kiel. Under opholdet i sin hjemby har ejeren den 14. juni 1788 fået en indførelse af sit bysbarn Detlev Jensen Angel, der skrev:

Midt under Overtroens og Despotismens haardeste Trykkelse; vidste Mennisket dog, at det var Menniske; ingen Magt, ingen List kunde forhindre det, at kiende sine Rettigheder. -

Symb.: Taenk Dansk, tael Dansk,
drik Dansk!

Til Erindring
af
Din Dansktaenkende
Ven
Detlev Jenss: Angel
Tonderensis

Tønder i Sønderjylland
d. 14 Jun. 1788

Denne appel synes at have sin baggrund i Sturm-und-Drang-tidens hævde af menneskelig værdighed og frihed; den er fremsat året før den franske revolution. Skriveren blev født i Tønder 1766 som søn af en urtekræmmer af samme navn. Han besøgte gymnasiet i Altona omtrent samtidig med den senere rektor i Slesvig Georg Friedrich Schumacher, der gik et par klasser under ham. I dennes erindringer, som udkom 1841, omtales Angel ret udførligt, navnlig i forbindelse med en »Humanistischer Verein«, hvis stifter og leder den unge tøndringer var. Angel var da primaner, og Schumacher karakteriserer ham som en person uden egentlig skoleviden, men genial i ånden, meget produktiv; samtidig besad han gode talegaver og forstod at gøre sig gældende. Schumacher indrømmer, at skønt han selv i sin skoletid havde sat den omtalte forening meget højt, var det siden gået op for ham, at denne ungdommelige sammenslutning bestod mere af ånd end viden. Den havde i øvrigt fået tilslutning fra enkelte senere navnkundige begavede elever i Selecta-klassen. De skrev og anmeldte afhandlinger, men da Angel forlod skolen, gik foreningen i opløsning. Ifølge Schumacher lykkedes det ikke Angel at opnå oprykning fra Prima- til Selecta-klassen, idet han blev erklæret for alt for uvidende, hvilket han tog ilde op og forlod Altona for at gå til Göttingen, hvor han den 16. juni 1786 blev indskrevet i universitetsmatriklen. Schumacher fortæller videre, at Angel efter et års tid på et besøg hjemme tog vejen over Hamborg, hvor han blev nogle dage. Det rygtedes hurtigt på skolen i Altona, og som om det drejede sig om en lærd meteor, valfartede næsten alle til Hamborg, og klasseværelserne stod tomme. Schumacher mener, at dette til dels skulle opfattes som en hævnakt mod de lærere, der ikke havde villet eller kunnet værdsætte Angels kvalifikationer. Han slutter med at konstatere den sørgelige kendsgerning, at Angel døde af »Genialität und

Kümmelbranntwein«, inden han var fyldt 30. Disse oplysninger bestyrkes indirekte af stambogsindførslen, som ikke alene indeholder en ret kraftig bekendelse til danskheden, men tillige en tilkendegivelse af en anselig tørst. Skriveren levede heller ikke længe derefter; han døde den 8. marts 1790 i sin hjemby, kun 24 år gammel.

Om stambogens ejer Hemme Friedrich Feddersen kan tilføjes, at han ligeledes var indfødt tøndringer, søn af en handelsmand i byen, lidt ældre end Angel, så de må have kendt hinanden ret godt. Feddersen blev 1784 immatrikuleret i Kiel, hvor han studerede tre år, 1791 underkastede han sig teologisk eksamen, men synes aldrig at have virket som præst, derimod var han gæstgiver i sin hjemby, hvor han døde 1823. Han har efterladt sig to stambøger, i den første findes bl.a. indførsler af hans forældre og broder, skrevet den 14. oktober 1784 lige inden afrejsen til Kiel, den anden stambog indeholder overvejende studiekammerater fra Kiel. Hovedparten af de over 150 indførsler er tyske, og samme sprog benyttes også både af ejerens familie og ham selv i deres indførsler i andres stambøger. Angels danske indførsel er ret enestående og skiller sig både sprogligt og indholdsmæssigt ud fra andre i disse ellers ret stereotype mindebøger med de sædvanlige moralske påmindelser og betragtninger samt sentimentale venskabsforsikringer i tidens ånd.

Kilder: Alexander Kölpins stambog, Rigsarkivet, Pr. ark. nr. 6110; H. Fr. Feddersens stambøger, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek i Kiel, Ms. quer 8°, Bf. 146–147; Nic. Outzens stambog, Germ. Nationalmuseum, Nürnberg, Hs. 110415c; G. J. Schumacher: Genrebilder aus dem Leben eines siebenzigjährigen Schulmannes, Schleswig 1841, s. 83 f; Th. O. Achelis: Matrikel der schleswigschen Studenten 1517–1740, København 1966.

Ladegårde og møller under Haderslevhus omkring år 1600

AF VALD. ANDERSEN

Det var ikke interesse for vildt og jagt, der var baggrund for godssamlingen omkring Haderslevhus, men snarere et udslag af den almindelige stræben efter at udvide godsdriften, skriver overlærer Vald. Andersen, Vejen, der har gennemgået Haderslevhus' amtsregnskaber 1595–1601 og nu giver et bidrag til et tidsbillede af landbrug og mølleri dengang.

Under Haderslevhus hørte i 1595 følgende ladegårde:

1. Haderslev i Aastrup sogn.
2. Tørning i Hammelev sogn.
3. Drenderup i Ødis sogn.
4. Vargaarde i Hejls sogn.
5. Refsø i Sommersted sogn.
6. Vojensgaard i Vojens sogn.
7. Røddinggaard i Rødding sogn.

Disse ladegårde var for de flestes vedkommende samlet af hertug Hans den Ældre og Frederik II. Når sidstnævntes mange godshandeler og mageskifter i det sydøstlige Jylland er blevet opfattet som bestræbelser for at forbedre den kongelige vildtbane, gælder denne forklaring næppe for godssamlingen omkring Haderslevhus. Oprettelsen af ladegårdene, i flere tilfælde ved at nedlægge en landsby, må ses som et udslag af tidens almindelige stræben efter at udvide godsdriften og øge produktionen. De gunstige konjunkturer var vel den vigtigste ansporing til storgodsdannelserne, men det må nok ikke overses, at udviklingen omkring Haderslevhus også tilsigtede en mere effek-

tiv udnyttelse af hoveriet.

Ladegårdenes hele omsætning gik over Haderslevhus' regnskab. Folkeholdets aflønning og underhold førtes til udgift, mens gårdenes avlsudbytte førtes som indtægt. Driftsmæssig udgjorde Haderslevhus med sine ladegårde altså en helhed.

Haderslev ladegård, der oprindelig næppe har været særlig stor, blev 1587 udvidet ved nedlæggelsen af landsbyen Stendet. 1595–96 var der på gården følgende folkehold: Poul Ladegårdsfoged, en mejerske, fem piger, Hans Rivemager, Jesper Fuglefænger, Jørgen Kohyrde, Simon Svinemand, Jens Røgter samt et par drenge. Ladegårdsfogden havde 15 dlr. i årlig løn, mejersken fik 10 dlr., de øvrige nævnte fik hver 2–4 dlr. Hertil kom kosten, der til gengæld for den lave kontante løn synes at have været rigelig. »Månedskosten« for januar 1596 omfattede følgende: Mel (rug) 24 skæpper, malt 30 skp., byggryn 12 skp., havregryn 10 skp., humle 10 skp., flæsk 4 sider, svinerygge 4 stk., svinehoveder 3 stk., desuden oksekød, fårekød samt gåsekød. Hertil kom 1 tønne sild, 1/2 fjerdingkar ål, 400 skaller, 1/2 skp. ærter, 1/2 skp. lüneburgsalt, 1/2 skp. grov salt. Samme varer i samme mængde fik man i alle årets måneder.

Ladegårdens kornavl i regnskabsåret:

Udsæd:

byg	2 læst	6 ørtug	2 skp.
havre	4 læst	8 ørtug	6 skp.
rug	2 læst	6 ørtug	
ærter	2 tdr.		
hør	2 tdr.		

Avl:

byg	8 ^{1/2} læst		
havre	4 læst	8 ørtug	
rug	3 læst	7 ørtug	
ærter	1 tdr.		
hør	0 tdr.		

Sammenlignet med de andre ladegårde lagde Haderslev ladegård i disse år særlig vægt på kornavl, skønt udbyttet, når der ses bort fra byghøstens ca. 4 fold, var ringe. 8 tærskere havde vinteren igennem arbejdet i gårdens lade, på egen kost og tæring, og hver fik 13 dlr. En revisionspåtegning oplyser, at der i Henrik Blomes tid havde været 12 tærskere beskæftiget fra 23. oktober til 1. maj. Jens Andersen Svinesnider fra Aastrup havde »skåret« 18 kalve, 15 lam, 19 grise samt 28 svin. Peter Svinesnider tegnede sig for 15 kalve og 87 svin. Betalingen var 1 skilling pr. dyr.

Mejersken spillede en betydningsfuld rolle. Hun havde som sin fornemste opgave at lave smør og ost af gårdens mælk, men hun synes også at have taget sig af de syge dyr blandt gårdens besætning, og til dette formål var der i regnskabsåret brugt 6 skp. mel, ligesom lusekrudt var et meget anvendt middel. Alligevel kreperede en del af dyrene. Karsten Rakker, der fik en årlig løn fra slottet, tjente i regnskabsåret ekstra for »10 dyr, som han dette år fra ladegårdene havde slæbt ud i skoven og nedgravet i jorden«.

Asmus Bødker havde lavet 40 mælkebøtter á 2 skill. Jakob Potter opstillede en kakkelovn i mælkekammeret. Hans Tækkemand havde arbejdet på laden, og Poul Ladegårdsfoged havde indkøbt 2 træskovle og 2 hornlygter.

Tørring

På Tørring var der følgende folkehold: Kalle Ladegårdsfoged, en Vodzknecht (fodknægt, soldat), en kokkepige, to piger, en ko og fårehyrde, en hyrde til at vogte kongens

føl, en riveniager, ialt årlig løn 46 dlr.

Hesteavl syns især at have været henlagt til denne ladegård. Der købtes på apoteket forskellige medikamenter til to syge føl. Føldrengen fik en mankkam, svamp og »Strinkdort« til kongens føl. Til syge dyr brugtes mel, lüneburgsalt samt tjære, men alligevel døde der på gården i året 1595/96 3 køer eller kvier, 14 kalve, 1 føl, 16 svin og 57 får. Kornavl viser omtrent samme billede som på Haderslev ladegård; bygavl var ret god, boghveden nogenlunde, mens havre og rug kun lige godt og vel gav ud-sæden tilbage. Ærter og hør synes ikke at have givet udbytte. På gården var beskæftiget 4 tærskere. Jens Svinesnider skar 76 svin og 6 kalve. Asmus Bødker lavede mælkebøtter, og Hans Bornemann opmurede en bageovn. Der blev indkøbt 7 røde fade til folkene at spise af.

Refsø

Refsø var 1572 blevet købt af Frederik II, som året efter overdrog gården til Hans den Ældre, og efter dennes død blev Refsø igen kongeligt gods. 1595 var der følgende folkehold: Peder Madsen, ladegårdsfoged, en mejerske, 6 piger, 2 kohyrder, 1 svinehyrde, 1 hyrde til ungkvæget, 1 ung hyrde. Årlig løn til folkene 68 dlr. Månedskosten omfattede de foran nævnte viktualier.

Når mejersken i regnskabsåret brugte 3 tdr. 7 skp. lüneburgsalt til gårdens smør, og Knud Pedersen havde åreladt 140 stk. kvæg, mens Jens Svinesnider fik betaling for 130 svin, er det tydeligt, at kvægholdet på Refsø var en vigtig side af gårdens drift. Som indtægt kunne føres 15 køer, 7 øksne, 10 stude, 12 kvier, 31 svin, 16 føl og 16 hopper, hvilke tal antagelig viser årets tillæg og opdræt af husdyr. Men også et tab måtte noteres: 3 køer, 2 studekalve, 3 kvier, 34 svin og 25 får. I regnskabsåret 1599/00 bemærkes: »Efter-som der blandt Refsøs kre (aturer) befandtes nogen at være lungesygt besmittet, og man

havde troet, dyrene skulle komme sig, men efterdi sådant i længden ikke ske kunne, var dyrene blevet slagtet til ladegårdens folks udspisning, og havde dyrene slet intet talg.« Der var 8 tærskere beskæftiget på Refsø, hvis kornavl dermed tør sammenlignes med Haderslev ladegårds.

Drederup

Drederup havde Frederik II 1584 tilbyttet sig mod Ørslevkloster. Gården havde gennem flere århundreder sammen med nabogodset Fovslet tilhørt slægten Lindenov. Også Fovslet købtes samme år, men bortforlenes 1599 til Heinrich Ramel, »Kgl. Majst.' råd og tyske kansler«.

Folkeholdet på Drederup var: Thomas Ladegårdsfoged, Nis Svinehyrde, en mejerske og en hyrde. Årlig løn ialt 27 dlr. Kornavlens af byg, boghvede, havre og rug var m. h. til foldudbyttet blandt de bedste på ladegårdene, men kvantitativt ikke større, end 2 tærskere kunne overkomme arbejdet. Hans Tækkemand havde arbejdet 12 dage på kornladen. Thomas Foged reparerede jernflikværket ved haven. Der anskaffedes 2 hængelåse for kornladen, og der indkøbtes 4 træfade til folkene at spise af. Til lys brugtes 1 lispund og 2 pund tælle (9 kg).

Vargaard

Vargaard var ligeledes en af Koldingegens gamle herregårde og sæde for slægten Breide. 1588, efter at kongen havde købt gården, drog de sidste af slægten ud, og Vargaard blev ladegård under Haderslevhus, men da var Frederik II allerede død. 1595 var Jens Clausen foged på gården, Kirstine Nielsdatter udgjorde det øvrige folkehold, så der har næppe været meget for fogden at holde styr på. Årlig løn ialt 13 dlr. Kornavlens omfattede byg, der gav ca. 2 fold, boghvede næsten 3 fold, havre knap 2 fold, rugen gav godt og vel 2 fold. Der nævnes ingen løn til

tærskere, måske er arbejdet udført som hovedri af gårdens bønder.

Vojensgaard

Vojensgaard kaldes 1595 *Vuns*, på platysk *Wiuns*. Gården var dannet ved at nedlægge landsbyen af samme navn, der 1542 bestod af 10 gårde. Der var ingen foged på denne ladegård, kun 4 hyrder og en pige. Årlig løn 20 dlr. Til syge dyr blev brugt 4 skp. lüneburgsalt samt tjære for 18 skill. Der indkøbtes 4 røde fade til folkenes brug. 1 lispund tælle var medgået til lys. Kornavlens var noget større end på Vargaard. Der nævnes ingen udgift til tærskere på gården.

Røddinggaard

Røddinggaard var en gammel adelsgård, som 1565 købtes af hertug Hans den Ældre. Siden fik lensmanden på Haderslevhus, Ewald Woye, gården i forlening, indtil den 1595, som en revisionspåtegning nævner, købtes af Christian IV. Niels Gynges var 1595 foged på gården, hvor der desuden var en mejerske. Årlig løn ialt 26 dlr. Der var nogen kornavl til gården, og 1 tærsker var beskæftiget.

Det vil være vanskeligt, og det er i nærstående forbindelse ikke heller tilsigtet, at uddrage eksakte driftstal af de gamle regnskaber. Så meget kan dog vist siges, at Haderslevhus' ladegårde på den her omtalte tid blev drevet på en måde, der ikke indbragte noget større udbytte, hvilket som foran nævnt må antages at have været den afgørende motivering for godssamlingen. Kornavlens var næppe særlig indbringende. Kvægholdet gav en produktion af smør og ost, og hertil kom opdræt af unge dyr, der kunne sælges eller slagtes. Svin og får var der i stort tal på de ladegårde, som havde tilliggende skov eller hede. Men for hele den dyriske produktion gjaldt det, at sygdom blandt dyrene eller tørke let kunne forårsage tab. På de fleste af gårdene toges derimod en risiko-

fri indtægt ved at modtage staldøksne i foder om vinteren, men navnlig ved at tage græs-øksne på græs om sommeren.

Således havde apotekeren i Kolding, Herman Reiminch, et enkelt år 65 øksne i græsning på Vargaard. 1600/01 havde Margrethe Apotekers i Kolding 20 får i sommergræsning og vinterfodring på gården. Hans Outzen i Roost, herredsfoged i Rangstrup herred, en af egnens storbønder, havde øksne i græs på Tørning. Også selve lensmanden, Gert Rantzau, holdt øksne på ladegårdene. Hertil kom en række mindre prominente personer, således fra Ribe, der leverede græs-øksne til sommergræsning. 1 rdl. pr. dyr var den gængse betaling.

Efter at samtlige 7 ladegårde i nogle år havde været drevet efter de ovennævnte retningslinier, begyndte man i 1599 at slå ind på en anden kurs. Reformerne blev indledt med, at lensmanden »havde for ræson anset«, at ladegårdenes folk fremtidig ikke skulle have den fulde månedskost, omfattende de foran nævnte viktualier, men kun mel, malt og gryn. I stedet for de øvrige varer, kød, fisk osv. skulle folkene have en kontant godtgørelse. Ladegårdsfogderne fik lidt mere end de »gemene folk«.

1599/00 blev Røddinggaards avlsbrug bortforpagtet for en afgift af 80 dlr. Hertil kom en anden indtægt, idet gårdens tjenere, dvs. de hoveripligtige bønder, som nu blev fri for at arbejde på gården, i stedet måtte betale 158 dlr. 19 skill. årlig i gernings- eller arbejdspenge. En karl måtte dog ansættes til at holde opsyn med skovene i Frøs og Kalvslund herreder. Samme år blev Drenderup marker udlejet for 160 dlr. Gerningspengene udgjorde på denne gård 137 dlr. årlig.

Regnskabet 1600/01 har følgende anmærkning angående forpagtningen af Drenderup: »som og forgangne år har været forpagtet for 160 dlr. Da formedelst det næst forgangne forår så og mesten part denne hele sommer over har været en meget tør tid, så fast ingen regn er kommen, efter slig lejlighed

græsset, eftersom der ikkun er hede eller lyngegn, meget ringe er blevet voxen. Og hvad fæ, som der har været påslagen, en del igen måtte aftages, hvorved hyringen (forpagtningen) ikke har kunnet afstedkomme denne forpagtningsafgift at udgive. Så har hr. statholderen (lensmanden Gert Rantzau, der efter faderens død var blevet statholder i Slesvig og Holsten) med dem (forpagterne) haft medlidende og deres fordærv ikke været begærende, men på Kgl. Majst.' vegne dem efterladt og forundt at give dette år dlr. 115.«

På Tørning skete der også forandring i driften. 1598/99 betalte gårdens underliggende bønder »Dienstgeld«, fordi de havde været fri for hoveri, 456 dlr. 1600/01 gives nærmere oplysninger om grunden til denne frihed: »Eftersom Tørning østermark har været lagt under fægang dette år, så har derpå sommerlang udi græsning påslagen 97 øksen.« Samledes eftersom vestermarken har været under fægang – her var græsset 62 øksen. Sandkullen havde været bortforpagtet ligesom forgangen år og indkommet heraf 20 dlr. Noget af eftergrøden ved Tegldammen var forhyret, ligeledes var Silleholmens eftergrøde borthyret for 2 dlr., mens Troels i Lund havde forhyret et stykke eng i Hindemaj for 6 dlr.

Haderslev ladegård synes ikke at være berørt af denne udvikling, og når den sædvanlige drift og produktion her blev opretholdt, skyldtes det formodentlig, at byen og slottet skulle forsynes med fødevarer. Her må dog indskydes, at der indgik betydelige mængder af korn, smør o.a. til Haderslevhus som landgildeydelse, afgift af bortfæstede kongetiender osv. I regnskaberne 1598/99 ff. nævnes arbejdspenge, som næppe har med de ovennævnte gårde at gøre: Annammet og indkommen som nogle af Kgl. Majst.' undersøtter herudi lenet giver, fordi de med årlige hoftønge er forskånet dlr. 1122. Disse penge kom fra Rangstrup herred med 400 dlr, Hviding herred med 668 dlr. og Kalvslund herred med 54 dlr. Der blev i 1520 sluttet en

overenskomst mellem kongen og bønderne i Stendet om en delvis afløsning af hoveriet. Der er dog intet, som tyder på, at bønderne i den nærmeste omegn af Haderslev på den tid, der her omtales, har haft nogen særstilling med hensyn til hoveriet.

Der kunne være flere grunde til de omkring 1598 indledte forandringer på ladegårdene. Som nævnt var den hidtil brugte driftsform næppe synderlig rentabel, og lensmanden, der sad med et vist ansvar også på det økonomiske område, var naturligvis opmærksom på de muligheder, tiden måtte frembyde. Den danske øksneudførsel tog netop på den tid et tydeligt opsving, formodentlig også med stigende priser, idet det hollandske marked på grund af landets kolonipolitik og i det hele taget som følge af Hollands stilling som førende handelsnation blev storaftager. Ikke så mærkeligt, at man lod ladegårdenes marker ligge udyrkede hen »under fægang«. Hertil kom, at disse år på grund af tørke var ugunstige for kornavlens.

For Haderslevhus' bønder kom denne udvikling til at betyde en lettelse af hoveribyrdens. Fordelene ved at kunne betale sig fra at skulle præstere arbejdet in natura var indlysende, et fremskridt der ikke skyldtes nogen form for humane synspunkter, men simpelthen, at Haderslevhus ikke havde brug for arbejdskraften. Når den nordslesvigske bonde siden kunne fremtræde som en særlig type, forskellig fra de mere underkuede, ofte livegne standsfæller (på adelsgodset i de sydligere egne af landsdelen), har de her nævnte forhold utvivlsomt bidraget dertil.

Ålefangsten

Ålefangsten ved Stenderup var en særlig indtægtskilde til Haderslevhus. Peder Falsen købte 1595 11 åluser i Middelfart, som kostede 6 dlr. Om sommeren var desuden Niels Thybo medhjælper ved ålefangsten i 3 måneder. Udbyttet kunne være lidt forskelligt fra år til år, men 7 tdr. årlig var det almindelige. Til ålene brugtes 1599/00 8 tdr.

til emballage og 2¹/₂ tdr. grov salt til nedsaltningen.

Møller og møllere

Regnskabet 1595/96 nævner reparationsudgifter på følgende møller: Haderslev, Bevtoft, Bramdrup, Aller, Østergaards, Skærbæk, Brøns, Drenderup, Tovskov, Tørning og Dalby, som alle var vandmøller, formodentlig af middelalderlig oprindelse. Desuden var der vindmøller i Bolderslev, Spandet, ved Refsø og på Rømø. Alle hørte under Haderslevhus.

Når grovsmeden Peder Worm fra Haderslev nævnte år måtte lave »jernarbejde« på de fleste af møllerne, mens træarbejdet i almindelighed synes besørget af de respektive møllere, må det vel ses som en bekræftelse på, hvad der kendes andre steder fra, nemlig at disse gamle møller var ret skrøbelige anlæg og sårbare for slid ved dagligt brug, men især udsatte for ødelæggelse ved vandflod. Således var det gået med Goldbæk mølle, der 1595 var ødelagt, »durch gebrocken und ganz in gründe gangen«. Da møllen ikke uden stor omkostning kunne repareres, havde amtmanden, Gert Rantzau, befalet, at møllen efter kgl. befaling skulle nedlægges, og møllegæsterne henvises til Haderslev vandmølle og Østergaards mølle (Hoptrup sogn). Goldbæk mølle havde svaret 26 ørtug rug i mølleskyld, og heraf blev 22 ørtug pålagt Haderslev mølle, mens Østergaards mølle skulle svare 4 ørtug, hvorved jordebogens indtægt forblev uforandret.

Blandt de nævnte var Haderslev mølle – Slotsvandmøllen – langt den betydeligste og svarede i årlig afgift: hvede 13 ørtug 7 skp., rug 264 ørtug, malt 218 ørtug 5 skp. I sammenligning hermed var vindmøllerne beskedne virksomheder. Bolderslev vindmølle svarede årlig 12 ørtug rug, Spandet kun 1/2 ørtug, Refsø 18 ørtug rug. Rømø vindmølle blev bygget kort før påske 1597. Den kostede 121 dlr. 14 skill. lybsk, og hertil kom betaling for 21 tylt deller samt 2200 søm, mens møllestenene kostede 2 dlr., så den samlede

udgift blev 247 dlr. 2 skill. I tilføjelse til disse oplysninger fra regnskabet 1597/98 bemærkes, at den nye vindmølle på Rømø svarede 1 dlr. årlig.

Det er jo en velunderbygget kendsgerning, at fortidens møllere gerne var velhavende folk og socialt placerede i det øverste lag af landbefolkningen, men således synes det ikke at have forholdt sig med møllerne under Haderslevhus omkring 1600.

»Eftersom Tovskov mølle skylder årlig 70 ørtug mel og er dermed på det allerhøjeste forskyldt, hvorover tre eller fire møllere, som har haft samme mølle før denne nuværende mølle, har måttet rømme og entløbe og efter sig ladt en mærkelig stor restance. Da efterdi denne fattige nuværende møller ikke alene for den samme mølleskyld, men også formedelst, at kornet udi disse næst forledne åringer og besynderlig på hede er misgredet, så (den) fattige almue en part ikke har bekommet sæden igen, og en part slet intet, hvorover så godt som intet er kommet til møllen at male, efterdi en del har købt deres brød udi købstæderne. Og de som formåede at købe nogen skæpper korn, har ladet det male hjemme på håndkværn. Efter slig lejlighed er denne møller med alt kommet til agters og blevet efterstående for anno 97 og 98 97 ørtug mel, og for det nærværende 99 år hans ganske mølleskyld, som er 70 ørtug mel. For slig efterstående rest er mølleren blevet fængslet indsat. Da efterdi Kongl. Majst., vores nådigste herre, den 29. novb. 99 kom af Krømper Marche her til slottet, har lensmanden, velb. Geert Rantzau underdanigst talt med Hs. kongl. Majst. ikke alene om denne fattige møller, men også om andre møllere, som udi sidste dyre åringer er blevet efterstående med deres mølleskyld. Så har Hs. kongl. Majst. nådigst herudi haft en kristelig medlidende og befalet lensmanden at skulle med samme møllere, hver efter deres evne og formue, udi deres restance, de som var uformuende, skulle skånes og efterlades hver tredie ørtug, og de som noget formuen-

de var nogenledes det overkomme, hver femte ørtug. Så er nu efter slig lejlighed og efter højstbemeldte Kongl. Majst.' nådigste bevilning (bestemt), at Johan Møller udi Tovskov mølle var meget højt forskyldt og dertil meget uformuende og resterer ialt 168 ørtug mel, deraf nådigst efterladt hver tredie ørtug er 56 ørtug.«

Hans Møller i Tørning mølle er noget bedre formuende end denne Tovskov møller. Er i lige måde efter forberørte lejlighed, så og efterdi møllen stod udi bygning sommerlang anno 99 i 10 uger og intet kunne male, nådigst efterladt af 98 års rest og af nærværende års mølleskyld 20 ørtug.

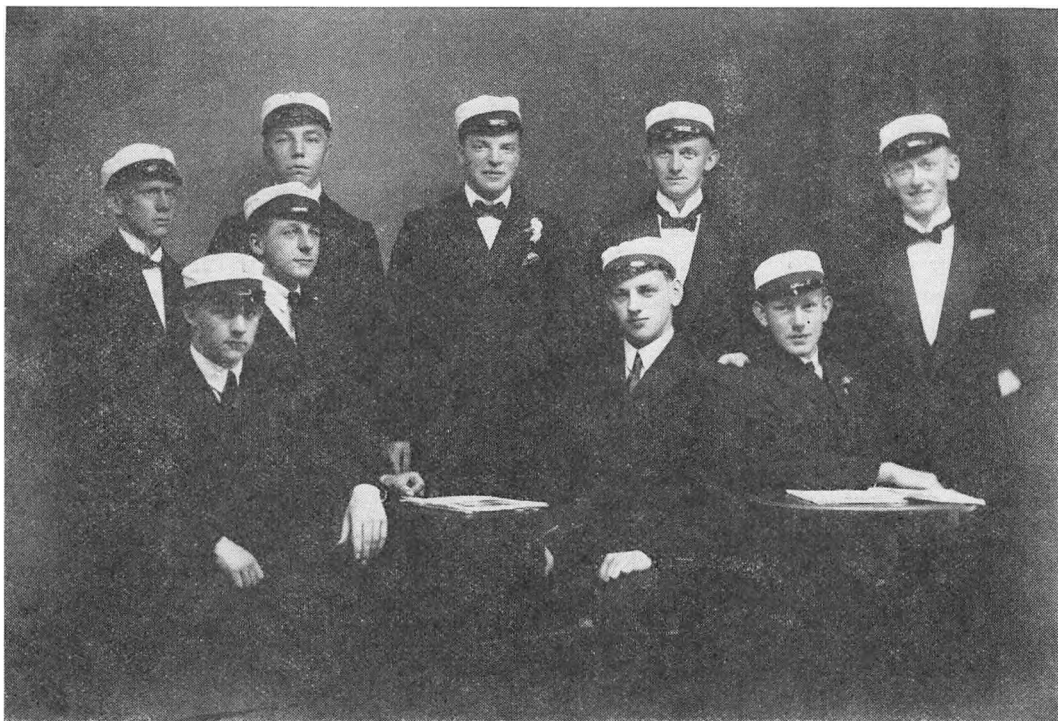
Samledes eftersom Vargaardes møller er meget forarmet, så og at møllen nogen åringer har stået så godt som øde, og såre få formedelst disse dyre åringers indfald er kommen til møllen at male, hvorfor (han) efter slig lejlighed er blevet tilbagestående med hans årlige mølleskyld, 52 ørtug mel, så fik han eftergivet hver femte ørtug er 10 ørtug 4 skp.

Bolderslev vejmølle. Mølleren lige så forarmet på grund af de dyre åringer. Hans mølleskyld var 36 ørtug. Da han så godt som intet havde at betale med, havde lensmanden efter kgl. ordre eftergivet ham 10 ørtug mel.

Anders Møller i Brøns mølle skulle svare 100 ørtug mel i mølleskyld og stod også i restance. »Da efterdi han er noget formuende« havde lensmanden eftergivet ham 10 ørtug mel.

Hvad angår de andre møllere i Haderslevhus len, som også resterer med deres mølleskyld, da var de noget formuende, og lensmanden havde ikke denne gang villet bevilge eller samtykke i nogen lindring. Men skulle det herefter vise sig, at møllerne på grund af deres armod ikke kunne svare mølleskylden, »havde de Kongl. Majst.' benådningssbrev hver efter billighed og overvejning at nyde«.

Kilde: Haderslevhus' amtsregnskaber 1595–1601 (Ra).

Tønder-studerne 1927. Stående fra venstre: (Lektor) John Johnsen, (lektor) Johannes Johansen, (rektor) Johannes Hoffmeyer, (mejerist) Villy Bønning, (civilingeniør, kontorchef i forsvarsministeriet) Otto Petersen. Siddende fra venstre: (Lektor) Finn Kristiansen, (landinspektør) Christian Dyekjær, (professor) Steffen Steffensen, (advokat) Knud Lausten Svensen. (Skoleinspektør) Holger Michelsen mangler på billedet.

En herre i åndernes rige

AF JOHS. HOFFMEYER

Der er ikke så stor forskel på de unge i tyverne og i dag, mener rektor Johs. Hoffmeyer, Grenå, der mindes sin foretagsomhed, da han i årene omkring studentereksamenen ulejlige flere ministre og udenrigsministerielle embedsmænd – med det resultat, at hans far nærmest opgav alt håb med hensyn til sønnens fremtid inden for den offentlige sektor.

I en tid, hvor mange ældre korser sig over, hvor provokerende ungdommen er, kan det måske have interesse, at det ikke var meget

bedre i tyverne – i Tønder.

Der var især to ting, de politisk vågne gymnasiaster hæftede sig ved: Mussolinis »magtovertagelse« i 1922 og dannelsen af den første socialdemokratiske regering i 1924.

Det var for nogle »in« at hylde den stærke mand« på bekostning af demokratiet, som i hvert fald slet ikke kunne svare sig, da ganske »ukyndige« og nye folk kom til i 1924.

Vi havde nogle drabelige diskussioner i gymnasieforeningen med os selv som indle-

dere. Vi havde ikke råd til andet. Og så skete der endda det, at de mange ord blev til handling. Skæbnen ville endda, at jeg blev hovedpersonen i den første »aktion«.

Stauningregeringens justitsminister var Steincke, hvis fornavne var Karl Kristian Vilhelm, altså K K V. Nu fandt Steincke det ved sine talrige underskrifter besværligt med de tre konsonanter og meddelte derfor, at han strøg Vilhelm, så kunne han nøjes med at skrive »KK«.

For mange fornavne

Jeg havde i mange år været tynget af tre for- og mellemnavne og deriblandt Vilhelm, et ubehageligt tysk kejsernavn i Tønder i 1926. Nu måtte muligheden være der for at slippe af med navnet, og når der samtidig var mulighed for at prøve den nye ministers demokratiske sindelag, var vi i klassen enige om at skride til aktion.

Vi – jeg – affattede et brev til ministeren, hvor jeg ansøgte om at blive befriet for navnet Vilhelm. Brevet var ret naivt og endte med følgende bombastiske erklæring: »Hvad der er ret for kongens justitsminister, må også være ret for en gemen gymnasiast i Tønder.«

Uden illusioner ventede vi spændt på reaktionen, og vores håb blev ikke skuffet. Den nye minister levede op til sit demokratiske omdømme. Tre uger efter ankom et brev med justitsministeriets stempel: et venligt og høfligt afslag med den tilføjelse »at en sådan slettelse kun kan ske, hvis det er nødvendigt for en kunstner, forfatter, politiker eller lign.« Jeg har aldrig benyttet mig af det, da jeg ikke har opnået at blive minister!

Pressen aktiveres

Imidlertid blev der på anden måde handlet i »demokratisk harme«. Hele korrespondancen blev sendt til det blad, der var mest kritisk over for ministeriet Stauning: Nationaltidende.

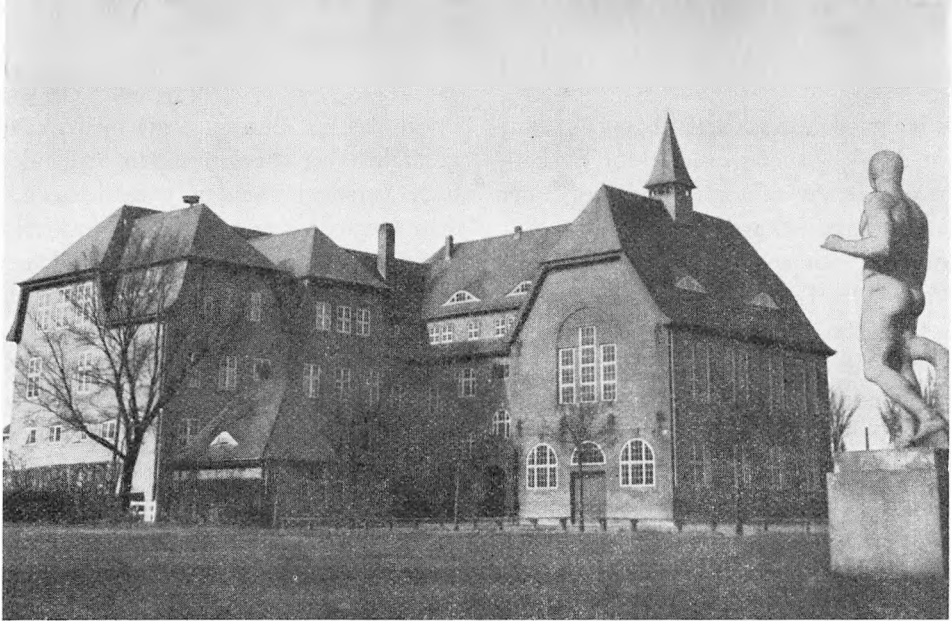
Allerede dagen efter bragte bladet histo-

rien efter et brev »fra en navngiven læser i provinsen«. Gymnasiasten var forsvundet. Man citerede dertil min frække afslutning på henvendelsen til Nationaltidende: »Kun dette for at vise, at der er forskel på Kong Salomon og Jørgen Hattemager i det 'demokratiske' Danmark under den socialdemokratiske regering i det herrens år 1926.«

Bladet viste sagen den interesse, at det forelagde brevet for chefen for justitsministeriets første kontor, kontorchef L. N. Hvidt, der udtalte: »Ja, på en måde – det bør ikke misforstås – er der forskel på Kong Salomon og Jørgen Hattemager. Lad mig nævne et par eksempler: Der kommer en mand op i ministeriet og ønsker at indføje en bindestreg mellem sit for- og efternavn, så dette bliver Martin-Hansen. Personen og hans navn er sære ukendt, og det bevilges altså ikke. (En sådan argumentation skulle man ikke vove i dag). Tilfældet kan da nogenlunde sidestilles med et frisk eksempel. Sylvester Hvid fik bevilget en tilsvarende bindestreg, for han og hans navn er landskendt. Hvis en kendt forfatter eller lign. anmoder om at måtte bortkaste et enkelt af sine fornavne, fordi han ikke anvender dette i angivelsen af sit bekendte forfatternavn, så kan vi imødekomme dette ønske. Men han må være et kendt navn, før han henvender sig til os.«

Mine muligheder var altså lig nul, og samtidig fremgår det klart af den ministerielle argumentation, at de nye ministre var fanget i det gamle system.

Men sagen gik videre. To dage efter bragte Aalborg Stiftstidende historien og tilføjede for egen regning: »Justitsminister K. K. Steincke vil altså være ene om at stryge fornavnet Vilhelm. Vi indser ikke med hvad ret,« siger det gamle venstreblad. »Hvis hr. J. C. Christensen havde hedt Jens Christian Peter, ville det have været rimeligt at stryge Peter, da hans politisk-historiske navn er JCC. Men hr. Steincke har et tilstrækkeligt ejendommeligt efternavn, og desuden tilhører han ikke den populære type, som vælgerne er på fornavn

Tønder Statsskole – billede fra tyverne.

med. Han bliver aldrig andet end Steincke. Om han så har to eller ti forbogstaver, er ganske ligegyldigt. Han har ikke større ret til at befri sig for et fornavn end enhver anden.»

Nu var sagen blevet behandlet, både på ministerielt og partipolitisk plan, og kort efter havde jeg endda den oplevelse, da jeg sad ved »kassen« på Tønder Statsskole, hvor I. C. Christensen skulle tale om parlamentarismen i foredragsforeningen, at trykke den store politiker i hånden. Det varede længe, inden jeg forvandt det, men det trøstede ikke min far, som var yderst nervøs for min fremtid i samfundet efter den Steinckeepisode.

Det var mig i øvrigt en stor skuffelse, da jeg mange år efter traf Steincke som foredragsholder på den skole, hvor jeg var ansat som adjunkt, at han intet erindrede om episoden. Naturligvis, kan jeg nu indse, så intetsigende den var for ham.

Ministerbesøg

Der skulle dog ske den Tønder gymnasias andre ting på ministerielt plan.

I samme år var jeg helt uskyldigt kommet til at fornærme en anden socialdemokratisk minister, Nina Bang, der var Staunings undervisningsminister.

Hun var som bekendt kommet galt af sted

ved at forbyde ouverturen til Elverhøj ved en festforestilling på Det kgl. Teater, blandt andet fordi Stauning havde kaldt »Kong Christian« en slagsbrodersang.

Vistnok på Klaus Berntsens foranledning havde Studentersangforeningen opkøbt parterret, og da kongeparret trådte ind i logen, istemte studenterne kongesangen, og hele teatret rejste sig og sang med. Kun kom ministeriet på de første rækker i vanskeligheder. Enkelte rejste sig, nogle hang i luften. De standhaftige blev siddende, og blandt dem var Nina Bang, som endda søgte at kalde den i luften svævende Borgbjerg til orden ved at trække ham i kjoleskøderne. Episoden fik frygtelige virkninger. Hvor Nina Bang færdedes, lød »Kong Christian«, også i hendes telefon, på alle døgnets tider. (Hun var jo NB den første kvindelige minister.)

Og så skete det, at ministeren anmeldte sin ankomst til Tønder Statsskole. Hun talte til os ved morgensangen. Jeg husker især hendes meget store håndtaske, og at hun til vor store forundring opfordrede os til at være gode kammerater, selv om nogle kom fra danske, andre fra tyske hjem. Det var en ganske ny problematik for os. Vi var bare kammerater. Ministeren måtte være langvejs fra.

Så ville skæbnen, at 2. g – min klasse –

blev udvalgt til et ministerielt besøg. Vi skulle have dansk. Læreren var lektor Egeberg Jensen, den senere rektor i Sønderborg, der var skolens dygtigste pædagog.

Stadig ved skæbnens ugunst beskæftigede vi os med Johs. Ewald, og dagens tekst var »Kong Christian«!

Det ville være for stor en provokation, så Egeberg Jensen drejede os snildt hen til den gamle lektie: »Rungsteds Lyksaligheder«. Ministeren skulle låne en bog. Jeg sad forrest. Så blev det – ak ve – min.

Nu havde jeg engageret mig stærkt i episoden på Det kgl. Teater og havde med vældige bogstaver over teksten i litteraturudvalget prentet de famøse ord: »Danmarks Nationalsang«.

»Rungsteds Lyksaligheder« var trykt på siden før, så ministeren skulle blade for at blive konfronteret med min provokation – og hun bladede, mens jeg skræmt iagttog hende. Men hendes ansigt røbede intet (hun var i træning!), og efter timen gav hun mig bogen igen – med et venligt smil. Jeg var lykkelig, men i flere dage efter var jeg klassens helt – også vi havde demonstreret! Bogen opbevarer jeg endnu.

Diplomatiske og udiplomatiske forviklinger

I en langt alvorligere situation kom jeg tre år senere, fordi jeg stadig ikke kendte min begrænsning.

To år efter at jeg var blevet student – i 1929 – var jeg på en Europatur med nogle skolekammerater fra Tønder i Fischers rutebil under ledelse af vor højtelskede lærer, lektor Rosenkjær, som i øvrigt var en af de første, der arrangerede ture af den art, rørende billigt, men vi levede også på en suppepind. Og vi fik endda set noget gennem det centrale Tyskland med hjemtur gennem Tjekkoslovakiet. En eventyrlig færd – dengang. Vi var noget forsinket nået Prag, hvor det imidlertid ikke mindst økonomisk var nødvendigt, at vi samme dag fik en påtegning

i vore pas for rettidigt at nå hjem. Vi nåede gesandtskabet et par minutter over lukketid, hvor personalet endnu var til stede, men man nægtede dog trods vores forklaring at ekspedere os før næste dag – opad formiddagen.

Det harmede mig som udtryk for et unødigt bureaukrati, og da jeg kom hjem, skrev jeg et vist meget udiplomatisk brev til udenrigsministeriet, formet som en klage over den kgl. danske gesandt i Prag.

Kort tid efter modtog jeg en anmodning om at komme til stede i udenrigsministeriet, hvor man havde forhørt sig om episoden i Prag.

Det blev en meget ubehagelig oplevelse. Først ventede jeg meget længe (jeg følte, det var beregnet) i et højtideligt rum. Endelig blev jeg kaldt ind i et andet meget større rum, der var domineret af et kæmpemæssigt skrivebord, som var anbragt på vinduessiden ud mod slotspladsen, så jeg måtte bevæge mig langt på bløde tæpper, indtil jeg mere død end levende dalede ned i den anviste stol på den anden side af skrivebordet. Bag skrivebordet sad udenrigsministeriets direktør (mine fatale oplevelser har ofte ligget på højt plan), og den omgang, jeg nu fik, kunne kun overgå af den svada, jeg havde modtaget af Olaf Poulsen på Tonhalle i Tønder. Jeg fik at vide, at jeg havde fornærmet kgl. embedsmand i funktion, og at dette i virkeligheden, når det gjaldt min fremtid, kunne få værre konsekvenser, end jeg anede. Nu kunne jeg dog nøjes med at skrive en undskyldning til gesandtskabet i Prag. Det gjorde jeg, men jeg har ikke siden været i udenrigsministeriet på Christiansborg.

På det tidspunkt havde min far opgivet ethvert håb om, at jeg nogensinde kunne opnå en offentlig stilling. Det gik dog bedre end som så, hvad min far oplevede.

Moralen af disse historier er vel, at selv de største provokatører kan borgerliggøres. Lad det være en trøst for eventuelt bekymrede forældre – selv i Tønder i dag.

»Santa Anna udi Obenraa«

AF H. V. GREGERSEN

I en syv sider lang artikel (Sønderjysk Månedsskrift 1978, s. 165–171) har Bjørn Svensson dels argumenteret for, at Kapelbjerget ved Åbenrå ikke skal søges, hvor Sønderports senere mølle lå, men godt et hundrede meter længere mod syd i det såkaldte Tønder-kryds, og dels for, at det fra 1700-årene kendte Skt. Andreas kapel har været et Skt. Anna kapel.

I Åbenrå Bys Historie har jeg – ud fra et rimeligt hensyntagen til proportioner – søgt at redegøre for spørgsmålet om Kapelbjergets beliggenhed i en note på en snes linjer, men denne redegørelse betegner Svensson som »lidt uklar«. Han har således ikke forstået, at der med »Sønderport« er ment det gadenavn, som alle åbenråere er fortrolig med, og som tidligere standsede ved hjørnet til »Bag Møllen«. Selve byporten ved Sønderbro har naturligvis i gammel tid ligget nordligere.

Kildeforholdet til vor viden om et kapel ved Åbenrå er i al korthed følgende:

1. Et satirisk digt fra 1533 fortæller, at der findes et billede af »Sancta Anna udi Obenraa« og omtaler endvidere »Det Capell, som war i Obenraa« (og som blev nedbrudt af bønderne).
2. På Johannes Mejers bykort over Åbenrå fra 1641 findes angivet »Capellberg«, hvor nu Tønder-krydset findes, og umiddelbart syd herfor »Fraw Annen Wisch«.
3. I 1700-årene har de åbenråere, der har villet stedfæste kapellet, været af den mening at Kapelbjerget var identisk med møllebakken på hjørnet af »Bag Møllen« og »Sønderport«, og H. H. Worsøe, der har benyttet kildematerialet fra denne tid til sit afsnit af byhistorien, har derfor måttet være i god

tro, når han har fulgt den tids opfattelse af placeringsspørgsmålet.

4. Skelmærkerne på de preussiske matrikelkort fra ca. 1870 er i overensstemmelse med Johannes Mejers afgrænsning og tyder på, at der har været et eller andet andet, hvor nu Tønder-krydset findes.

Som Svensson fremhæver, har man brugt tidligere tiders »bjerge« til opfyldning af de omkringliggende veje, og arkæologerne er derved blevet sat ud af spillet. Det endegyldige bevis for, hvor Kapelbjerget skal søges, kan derfor ikke gives.

Det samme gælder spørgsmålet om helgennavnet. Har der været tale om Skt. Andreas eller om Skte. Anna? Det satiriske digt fra 1533 har »Sancta Anna«, mens Skt. Andreas først dukker op i en beretning fra 1764, og det kan naturligvis være en ren fejlslutning. På samme måde med betegnelsen »Fru Annes eng«. Normalt er »frue« i gammel tid navnet på en adelsfrue, men der er vel intet i vejen for, at der kan være tale om en efterreformatorisk omdannelse af et oprindeligt helgenindenavn.

Således er nu engang vilkårene, når man vil vove sig ind i vor ældre historie. Vi kan fremsætte formodninger, men et endegyldigt resultat kan vi ofte ikke nå frem til.

For godt tyve år siden udarbejdede jeg manuskriptet til min skildring af Åbenrås middelalder, og jeg var da selv meget i tvivl. Dengang var jeg mindre dristig, end jeg måske nuomstunder sommetider er, og turde derfor ikke servere »Fru Anne« som »Skte. Anna«. Jeg valgte at følge, hvad 1700-årenes forfattere sagde. Umiddelbart forud for trykningen blev imidlertid det meget vigtige fund af valfartskapellet ved Årup gjort, og

det lykkedes mig da i korrektoren at få indføjet spørgsmålet, om »Det Capell, som war i Obenraa«, skulle søges her?

Når jeg så hurtigt gjorde denne tilføjelse, skyldtes det, at det på forhånd var forekommet mig noget besynderligt, at man i et digt fra et fjernt sted i kongeriget skulle kende et kapel i Åbenrå, men efter fundet af valfartskapellet ved Årup i Ensted sogn måtte denne forhåndsopfattelse ændres totalt. Valfartskapellet ved Årup må simpelthen betegnes som den betydeligste udvidelse af vort kendskab til reformationstiden, der i de senere år er gjort her i Sønderjylland. Se herom: Sønderjysk Månedsskrift 1959, s. 166–168 (J. E. Fenger); 1959, s. 188–192 og 1965, s. 226–227 (Gg); 1974, s. 1–5 (Jørgen Steen Jensen).

Efterskrift

Jeg har tidligere (Sønderjysk Månedsskrift 1959, s. 189) påpeget, at det er Arup eller Aarup i Strukstrup sogn i Angel og ikke Årup i Ensted sogn, der er nævnt i Slesvig domkapitels register fra 1466, hvori det siges, at en vis Jochim van dem Hagen »har solgt indkomsten af 26 skilling i sine gårde i Adorp for 20 mark«. Der er her tale om en fejl i registret til udgaven »Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig« ved Reimer Hansen og Willers Jessen, som har anført Årup i Ensted sogn.

Derimod findes Årup i Ensted sogn nævnt i den fortegnelse over biskoppen af Slesvigs indtægter, som Gosche Ahlefeldt lod udar-

Et valfartskapel, større og mere anseligt end den nærliggende sognekirke i Ensted, beliggende tæt ved hovedvejen syd ud af Åbenrå i retning af Klipleve og Hærvejen, og indtil for knap en snes år siden ganske ukendt, det er da en sensation, som kun sjældent indtræffer.

Møntfund og mønthistoriske undersøgelser har nu godtgjort, at kapellet ved Årup er blevet opsoget af pilgrimme langvejs fra, og at det er sløjftet engang efter 1528. Fundet af en sølvblikplade med indridset tegning af Skte. Anna Selvtredje (d.v.s. Skte. Anna med himmeldronningen Maria og Jesus-barnet) må tages som et afgørende indicium for, at digtets »Sancta Anna udi Obenraa« skal søges her.

H. V. Gregersen.

bejde 1523 4/2. Heri nævnes under Lundtoft herred kirkerne i Rinkenæs, Kværs, Ensted, »Arup«, Holbøl, Klipleve hver med en cathedralicums-afgift på 12 skilling, mens Uge er opført med 24 skilling og den senere nedlagte Bjerndrup kirke med 6 skilling. Årup optræder således her på linje med sognekirkerne. Den pågældende fortegnelse menes udarbejdet som følge af reformationsurolighederne for at forebygge, at noget af kirkens ejendom skulle gå tabt. Årup hørte jo under Ahlefeldterne på Søgård, og Slesvigs biskop var af samme slægt. Det er måske forklaringen.

Kapel, grundstykke og helgen

Selvfølgelig har H. H. Worsøe været i god tro, når han fulgte 1700-tallets kilder og – ligesom H. V. Gregersen – placerede Kapelbjerget ved den gamle Tøndervejs udmunding i Sønderport. Kilderne modsiger hinan-

den, og til andet er bevist, kan den ene fortolkning være lige så berettiget som den anden. Nu mener jeg imidlertid at have fundet beviser, der placerer Kapelbjerget ved den nye Tøndervejs udmunding.

Med overensstemmelsen mellem de tyske matrikelskorts afgrænsning af grundstykket »Batteriløkke« og Johannes Meiers »Capellberg« i 1641, der yderligere støttes af de omgivende stednavnes placering, mener jeg at have ført bevis for de to grundstykkers identitet. Det ikke blot »tyder på, at der har været et eller andet, hvor nu Tønder-krydset findes«, men det må betragtes som godtgjort, at her har Meier placeret Kapelbjerget. Om han så har taget fejl, ja, det lader sig naturligvis ikke efterforske på stedet, eftersom bjerget er brugt som vejfyld.

Jeg må stadig anse H. V. Gregersens formulering i Åbenrå bys historie, bd. I, side 243, for noget uklar. Han opstiller to forskellige muligheder, men ved nærmere eftersyn viser det sig, at mulighederne ikke er forskellige, men sigter til samme sted. Det er det, jeg ikke har kunnet forstå. Men da Gregersen nu med punkt 2 i sit indlæg har tilsluttet sig min vurdering af Meiers kortangivelse, har den gamle uklarhed jo mistet sin interesse.

At Sønderport dels er en gade, dels var en byport, har jeg selv understreget, så der foreligger ingen misforståelse.

H. V. Gregersen identificerer valfartskapellet ved Årup med reformationsdigtets

Åbenrå-kapel. Det forstår jeg godt, og meget taler for, at han har ret. Men der foreligger ikke noget bevis, som udelukker andre muligheder, og derfor vil jeg indtil videre fastholde min forsigtige formulering om Åbenrå-kapellet: »Vi er her ude i gisninger, men efter at det nu er godtgjort, at Kapelbjerg har ligget ved Tøndervejens udmunding og sammen med fru Annas eng, er det rimeligt at overveje en kirkelig sammenhæng.«

Sølvblikpladen er naturligvis et vægtigt indicium til fordel for Årup, men pladen, der måler 5 x 3,8 cm, regnes foreløbig nærmest for et pilgrismærke, og pilgrismærker er fundet alle mulige steder og kan ikke i sig selv sige tilstrækkeligt om findestedet. Og ville vrede bønder turde nedbryde en kirkebygning i Årup, som Gregersen formoder er rejst af og tilhører selve godsherren, en Ahlefeldt?

Fru Annas eng er også et indicium, men heller ikke noget bevis. Selv om jeg har taget et forbehold med hensyn til kapellets helgenforhold, har det helt afgørende for mig været at få anbragt Meiers Kapelbjerg i det nuværende bybillede. Hvis nogen har noget at indvende imod løsningen, vil jeg med interesse afvente argumenterne.

Bjørn Svensson

Boganmeldelser

H. E. Sørensen: Rømøs historie (Forlaget Melbyhus).

Hørte den yderste nordvestlige del af Rømø under Danmark også i den tyske tid før 1920? Det påstår forfatteren H. E. Sørensen, Skærbæk, i sin bog »Rømøs historie«, og han underbygger det med et citat fra Valdemar Rørdams sommerbreve »Fra grænseøerne i sydvest« (1913). Valdemar Rørdam skrev, at grænsen »afsnitter en spids af den nordlige sandgrund, der selv ved dagligt højvande ligger tør. Således kan Rømø-boen

uden at forlade sit hjemland stå på dansk grund og uhindret synge »Kong Christian« for næsen af gendarmen.«

Sådan noget kunne man nu ikke tillade sig for næsen af den tyske gendarm. Og hvorfor citerer H. E. Sørensen Valdemar Rørdam, men ikke Erik Skram, som i »Hinsides grænsen« (1888) skrev: »Underligt nok var, da jeg besøgte øen, den mening bleven udbredt der, at Prøjsen havde givets øens yder-

ste, nordlige tip tilbage til Danmark, efter at en kommission, bestående af søofficerer fra begge lande, havde undersøgt forholdene og pejlet og målt. Det blev endog fortalt mig, at Danebrog vagede fra en høj vager på en lille sandholm deroppe. Med kommissionen havde det sin rigtighed, den havde været på øen, men historien om Danebrog var en fabel. Ikke en håndfuld af Rømons jord var faldet til Danmark. Det ville i og for sig også have været urimeligt, da grænselinien mellem dansk og tysk farvand ligger over en mil nordligere end øens nordspids. Man har her et eksempel på, hvorledes ønske kan lave eventyr umiddelbart foran folks øjne.»

Det ejendommelige er, at H. E. Sørensen har opført Erik Skrams bog i sin litteraturliste, men han har måske ikke læst dens af-

snit om Rømø? Iøvrigt står der både i fredstraktat og i grænsereguleringskommissionens protokol, at grænsen går midtvejs mellem Manø og Rømø.

Det er ikke til at forstå, hvorfor H. E. Sørensen falder for disse billige virkemidler, for hans Rømhistorie behøver det ikke. Den er velskrevet, veloplagt og er hans hidtil mest vellykkede bog. Skildringen spænder vidt og er meget underholdende, og den op-
lives af mange morsomme illustrationer.

Forfatteren slutter med at konstatere, at turismen er øens livsbetingelse i dag. Men turismen betyder også, at »naturen og det særprægede miljø, som betinger turismen, nedslides. Det, det gælder om, er at få balance i de to ting.«

bjs.

Dagbogsnotater fra Tønder

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig har i sin række af årbøger udsendt hæfte 37, der er på 94 sider. Man går her for en gangs skyld lidt uden for landsdelen ved at bringe to indberetninger fra 1842 og 1846, som pastor Lorenz Siemonsen har afgivet om skole- og sprogforhold i sit sogn, Husby, Angel. Der var dengang 1250 indbyggere, og af dem brugte kun 110 personer det tyske sprog i daglig omgang, dvs. plattysk. Men det tyske sprog var enerådende i kirke og skole, og de dansktalende forældre oplærte deres børn i tysk.

Gerd Stolz har skrevet en beretning om de tyske gendarmere, der jo spillede en stor rolle i undertrykkelsen af danskheden i den tyske tid. Forfatteren mente, at også den danske befolkning stedse mødte gendarmene med agtelse og forståelse for deres opgave. Det turde vist være en letsindig generalisering, men artiklen giver en nyttig oversigt over korpsets historie og dets medlemmer.

Størst interesse har dr. Harboe Kardels gengivelse af rektor Johann August Siemonsens dagbogsoptegnelser fra Tønder. I forrige årgang dækkede de perioden 1888–1900, og

i dette hæfte afsluttes med perioden 1900–1914.

Dagbogsoptegnelserne vinder ved Harboe Kardels noteapparat, der bygger på et omfattende personalkendskab. Dog er det undgået hans opmærksomhed, at den danske storkøbmand Peter Olufsen foruden de to nævnte sønner Las og Oluf, der hørte til den tyske stamkreds, og hvoraf den sidste blev byens borgmester fra 1920 til 1926, havde endnu en søn, Peter, der blev godsejer ved Struer og landstingsmand, og hvis sønner efter hinanden har været formand for Bang & Olufsen. Det er ved Struer, vi skal søge Tønderslægtes markante fortsættelse.

Tønder har gennemgående udmærket sig ved et mere forsonligt forhold mellem danske og tyske end de andre byer, og dr. Harboe Kardel tænker bedrøvet tilbage på den smukke udvikling, som var i gang, men som blev så brutalt afbrudt af den første verdenskrig. Det er dog nok et spørgsmål, om ikke den bevidste danskheds beskedne omfang, som var en del af forklaringen på det rolige forhold nationaliteterne imellem, var ved at være et afsluttet kapitel i Tønder. Man spejder der-

for interesseret efter de tyske reaktioner i dagbogsnotaterne, men man søger nærmest forgæves.

To eksempler:

Den aggressive tyske forening havde forgæves søgt at få fodfæste i Tønder, og det tyske byråd havde endog énstemmigt advaret imod foreningen, der blot ville skabe splittelse og skade det gode forhold, men den 16. jan. 1909 lykkedes det omsider dr. Hahn at få dannet en lokalforening: »Unter Anwesenheit von ca. 100 Personen konnte der Landesgerichtsrat Hahn die Ortsgruppe gründen«. Selv om Siemonsen oplyser, at han ikke deltog i mødet, er notatet mærkeligt. Salen i Tonhalle var stuvende fuld, og der var arrangeret flere ekstratog til byen i den anledning. Danske angivelser af mødedeltagelsen svinger mellem 400 og 1000, tyske har ligget helt oppe på 1500–2000. I dagbogsnotatet er sagen bagatelliseret, og dr. Kardel gør intet for at rette op på redegørelsen.

Selv om mange danske ikke stemte i Tønder, bl.a. fordi stemmerne ville være spildt ved rigsdagsvalg, og fordi de små ikke ville bringes i klemme, mønstrede danskerne ved rigsdagsvalget i 1912 80 stemmer i Tønder, hvilket var en fordobling fra 1907 og næsten en tredobling fra 1903, en begivenhed, der satte skel. Ifølge de trykte dagbogsnotater omtaler Siemonsen de danske stemmetal i 1903 og 1907, men ikke de skelsættende tal i 1912.

Det måtte være dr. Kardels opgave i noterne at meddele den fornødne baggrund. Det har han ikke gjort. Påfaldende er, at Siemonsens dagbog angiver redaktør Jens Jessen som den danske kandidat både i 1907 og 1912, skønt Jens Jessen var død i 1906. Er det Harboe Kardel, der i distraktion har angivet Jens Jessen i stedet for broderen Peter

Jessen, der var dansk tællekandidat i Tønderkredsen? Og i så fald, hvad har han mere lavet om på dagbogen?

Den 2. august 1914 noterer Siemonsen: »Abführung einiger Dänen.« Den 4. august noteres, at de fleste af danskerne er sat på fri fod igen. Men så slutter gengivelsen af dagbogen den 9. august, fordi dr. Kardel betragter krigudbruddet som et punktum, skønt dagbogen går frem til 1924, og derfor får læserne ikke at vide, heller ikke i dr. Kardels noteapparat, at danskerne blev arresteret igen, og at det denne gang gennemgående varede fem uger, før de blev løsladt.

Nationalpolitisk har de udgivne dagbogsnotater derfor ikke den værdi, man kunne have ventet. Derimod fortæller de meget om forholdene i en provinsby og dens tyske embedsstand. I »Vaterländischen Frauenverein« kom det således til sammenstød mellem fru landraad von Rumohr og fru borgmester Rathje, hvorved den sidste følte sig dybt krænket, og kort efter lod von Rumohr sig forflytte til Plön.

Næste gang var det mændene, der stødte sammen, idet borgmester Rathje ville have paptag på elektricitetsværket på slotsbanken, hvilket den nye landråd, Friedrich Rogge, der lagde vægt på god byggeskik, ikke ville acceptere. Rathje nedlagde derefter sit embede allerede i 1910, skønt hans valgperiode først udløb i 1912.

Hvem der vil læse om paptag og andre lokale skandaler, kan godt have fornøjelse af Siemonsens dagbog.

Netop fordi dr. Harboe Kardel vil sætte punktum i 1914, aner man, at det kan have interesse at få den publiceret op til 1924. Men i så fald bør man have oplyst, i hvilken udstrækning dr. Kardel eventuelt har pillet ved dagbogen.

Bjørn Svensson.

Postkort og historie

Den store postkortsamler Jens Harrebye Haderslev, har sendt kærlige postkorthilser fra de tre slotsbyer Sønderborg, Augu-

stenborg og Gråsten. De er udgivet med både dansk og tysk tekst af Schleswiger Druck- und Verlagshaus. Den danske titel er »Kær-

lige hilsener«, og den tyske pris er 19,80 DM for ca. 100 postkortafbildninger.

De allerfleste kort stammer fra den tyske tid. Man kan bruge den slags kort til at lægge ved siden af nye billeder af samme lokalitet for at vise forandringer. Eller de gamle kort kan også anvendes for sig selv til at fortælle historie, eller man kan bare fornøje sig over dem, men så går der – set fra en lokalhistorisk synsvinkel – en glimrende lejlighed tabt til at udnytte et oplagt stof.

Jens Harrebye har fra Sønderborg gjort en afstikker til Dybbøl og har dermed understreget den historiske side af sagen. Men han har kun gjort skridtet halvt. Fra 1921 har han et postkort med underskriften »Dybbøl Mølle og mindepladen« (på tysk: »... mit der historischen Inschrift«), men det oplyses ikke, at mindepladen med verset »Tvende gange skudt i grus –« stammer fra 1914, da danske satte den på møllen den 18. april til minde om stormen 50 år før, men at en tysk gendarm straks forlangte den taget ned, og at de knuste rester på den måde blev et dobbelt minde, om 1864 og 1914.

Det er også for diskret, når billedet af Dybbøl-Denkmal får underskriften »blev fjernet efter krigen 1945«, på tysk lidt mere præcist »zerstört und entfernt«. Her var det dog ikke myndighederne, men en privat gruppe, der var på færde, og der burde stå, at mindesmærket blev sprængt. Hvorfor skjule de beskæmmende kendsgerninger?

Men så burde ganske vist tilføjes, at monumentet kun var rejst for de »siegreich gefallenen«. Og så kunne man notere, at Holger Drachmann allerede i 1877 i »Derovre fra grænsen« med henblik på dette monument skrev: »De sejrsmønter, som lykkelige erobrere rejste over de overvundne inde på fremmed territorium, ville ikke begejstre erobrernes undersætter; thi disse ere kun tilstede som lydige, uniformerte soldater på et fremskudt vagthold. De knejsende mindesmærker ville kun begejstre de undertvungne til modstand, til håb om genoprejsning for nederlaget og ulykken; og i en sådan genoprejsnings stund vil mindesmærket blive omstyrtet. Hvorfor vil historien aldrig lære af historien?« Hvad Drachmann profeterede for hundrede år siden, skete ikke i 1920, men i 1945.

Teksterne burde nok være gennemarbejdet en ekstra gang. Billedet fra 1905 af »en togulykke på strækningen til Sønderborg« fremstiller et uheld på selve stationen. Danckwerth er i begge tekster stavet som Danckwardt. Fra 1902 illustreres militært vagtskifte ved Kurhotellet Bellevue, men hvorfor er der militær vagt ved et kurhotel? Der kan påpeges andre småtterier af denne art, men bogen er morsom, den henvender sig både til turister og den hjemlige befolkning, og måske den kunne inspirere de historiske samfund til at gå nye veje. *bjs.*

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

3. juni: De sydslesvigske danske årsmøder holdes med ialt 40 aftenmøder.

4. juni. Til friluftsmødet i Flensborg samles 9000 mennesker. Socialminister Eva Gredal bringer hilsen fra den danske regering. I Slesvig, hvor folketingets formand Karl Skytte talte, mødtes ca. 3000, mens der i Husum

kunne tælles ca. 1000 deltagere.

6. juni: Af Dansk Sundhedstjenestes årsberetning fremgår, at der er ansat 26 syge- og sundhedsplejersker fordelt på 21 distrikter. Under sundhedstjenesten sorterer desuden det danske børnehjem i Lyksborg, Dansk Alderdomshjem og Plaetner-stiftelsen i Flensborg.

Slesvigsk Kreditforening, som tæller 1169 medlemmer, har i 1977 bevilget 69 lån på ialt 701.000 DM. Siden 1950 er der ialt ydet 1862 lån på 10.918.200 DM.

8. juni: Udgravninger ved Arksum borg på Sild tyder på, at der er tale om en kultborg. Enstensat gang betegnes som et hidtil enestående fund fra Nordeuropas forhistorie.

SSV i Egernførde-Rensborg amt har påny fået et kontaktudvalg til amtsrådet, som kan erstatte den manglende repræsentation.

Slesvig-Holstens samlede eksport steg i 1977 med 12,6 pct. til 6091 milliarder DM. Eksporten for Flensborgområdet er dog kun steget med 4 pct. 30 pct. af den samlede eksport går til Danmark.

10. juni: Duborgskolen kan i år dimittere 47 studenter.

Ministerpræsident Gerhard Stoltenberg op siger aftalerne med Norddeutscher Rundfunk. Programmerne skønnes for venstreorienterede.

12. juni: SPD's spidskandidat ved landdagsvalget Klaus Matthiesen tilbyder såvel FDP og SSV koalitionsmuligheder i forbindelse med en ny regeringsdannelse efter landdagsvalget.

SSV har ikke i sinde at indgå aftale om et eventuelt regeringssamarbejde med noget parti forud for landdagsvalget 1979, erklærer landdagsmand Karl Otto Meyer.

FDP's formand Uwe Ronnenburger stiller sig positivt til forslaget.

13. juni: I fortsættelse af motorvejsåbningen

over den dansk-tyske grænse aflægger dronning Margrethe besøg hos det danske mindretal. Dronningen nedlagde kransen på den gamle kirkegård, besøgte Idrætshallen, Borgerforeningen, Centralbiblioteket og deltog på Flensborghus i en sammenkomst med danske sydslesvigere. Dagen sluttet med aftensang i Helligåndskirken.

14. juni: Dronningens besøg fortsætter på Duborgskolen, den danske skole i Bredsted, Husumhus, pensionistboligerne i Slesvig og besøg på Gottorp slot, hvor landsregeringen er vært ved en reception. Mellem 12 og 15.000 mennesker tager ved Flensborg havn afsked med dronningen. Et fakkeltog til kongeskibet og illuminerede sejlere på fjorden, der følger skibet ud, danner en festlig afslutning på besøget.

Blandt de 24 byer og kommuner med mere end 3000 indbyggere inden for Flensborg Industri- og Handelskammers område, er Flensborg og Slesvigs indbyggertal stærkest reduceret. Fra et befolkningstal på 61.000 i 1910 steg Flensborgs indbyggertal til 1961 til 98.500 for siden at falde til ca. 90.000. Slesvigs indbyggertal steg fra 1910 til 1961 fra knap 20.000 til 34.000 for nu at være på godt 30.000. Stærkest vækst noteres i Tarp, som fra 582 indbyggere i 1910 steg til 1448 i 1961 for nu at ligge på 4576. Husum er i samme periode vokset fra knap 9500 til 24.574.

Ifølge de nye retningslinier for tilskud til børnehavearbejdet i Flensborg by er der for de 17 danske børnehaver til året 1978 afsat 434.500 DM og desuden til SDU's institutioner 43.500 DM.

20. juni: Flensborg Avis betegner i en leder TV's reportage om dronningebesøget i Sydslesvig som for ringe.

Sammen med Lübeck, Itzehoe, Pløn og Nibelum indtager Flensborg førstepladsen i en konkurrence om bevarelse af bymiljø og fredningsmuligheder.

22. juni: Slesvig-Holstens landsregering vil støtte et forslag om, at det danske mindretal repræsenteres i et kommende radioråd i forbindelse med en ny radioaftale med NDR.

I en samtale med dagbladet Børsen udtaler den slesvigholstenske økonomi- og trafikminister Jürgen Westphal sig for oprettelsen af et dansk-tysk handelskammer for at intensivere handelssamarbejdet mellem Danmark og Slesvig-Holsten.

Den slesvigholstenske finansminister Gerd Lausen udnævnes til chef for tilsynsrådet for Slesvig-Holstens landsbank. Som hans efterfølger nævnes CDU fraktionslederen dr. Uwe Barschel.

23. juni: Voksenundervisningsnævnet for Sydslesvig kan i en status for 1977/78 oplyse, at der er holdt ialt 232 kurser med 3182 deltagere mod 222 kurser med 2887 deltagere året før.

På et møde i den tyske funktionærfagforening DAG i Flensburg slår overborgmester dr. Bodo Richter til lyd for bedre udnyttelse af EF's udviklingsmuligheder især i Flensborgområdet, og som med tilslutning til det europæiske motorvejsnet vil give ny impuls til erhvervsområdet i Flensburg og omegn. Men Europa må garantere chancelighed for regionerne.

På et møde for Dansk Skoleforenings fællesrådsmedlemmer i Flensburg oplyser rådmænd Jakob Meyer, at efter ombygningen af Duborgskolen prioriteres rejsningen af en sydslesvigsk efterskole højst.

Som følge af de lavere fødselstal noteres lavere tal inden for de danske børnehaver, hvor tallet fra ca. 2000 er faldet til omkring 1800.

Ved dimissionsfesten på Duborgskolen oplyser rektor Knud Fanø, at Duborgskolens elevtal, som i det forløbne skoleår var 740, i det kommende skoleår vil stige til godt 800 med 60 lærere.

24. juni: Med 30 pct. af den samlede vest-

tyske romfabrikation ligger Hansen-Rom i Flensburg som absolut førende. Den samlede afsætning ligger på 20,2 mill. 0,7 l flasker.

CDU-fraktionen i Flensburg byråd kræver under et møde med repræsentanter for det tyske mindretal i Nordslesvig lige chancer for mindretallene på begge sider grænsen. Folketingsmand Jes Schmidt gentog på mødet sin tidligere påstand om, at det danske mindretal økonomisk er bedre stillet end det tyske.

26. juni: Landdagsvalget i 1979 er nu fastsat til den 29. april.

I Nordfrislands amt opstilles til landdagen gdr. Carsten Boysen, Risum, gdr. Peter Andresen, Agrtrup og installatør Günther Rahn, Frederiksstad for SSV i valgkredsene 4, 5 og 6.

Borgmester dr. Helmuth Christensen udmærkes med Bundesverdienstkrenz efter 22 års borgmestergerning i Flensburg.

27. juni: EF-samarbejdet skal ende med en politisk union, fastslår ministerpræsident Gerhard Stoltenberg ved åbningen af Kielerugen. De enkelte landes interesser bør her efter træde i baggrunden.

28. juni: På et styrelsesmøde i Sydslesvigsk Forening oplyses, at årsmøderne 1978 ialt var besøgt af 18.450 deltagere.

Til amtssekretær for SSF i Flensburg amt udnævnes fru Monika Jansen.

29. juni: En ungarsk videnskabsmand, dr. Julius Varsányi vil undersøge en række nationale mindretals problemer, heriblandt danskerne i Sydslesvig, tyskerne i Nordslesvig og friserne.

30. juni: De tre skoler på halligerne Grøde, Oland og Nordstrandmose har hver 3 elever og hver deres lærer. På Hoge og Langenæs er der henholdsvis 28 og 18 elever og ialt 4 lærere.

2. juni: Folketingsmand Jes Schmidt oplyser, at han ifølge et tilsagn fra kulturministeren venter en overgangsløsning for det tyske bibliotek i Åbenrå, som stiler imod en ligestilling med landsdelens centralbibliotek.

3. juni: Ifølge Danmarks Statistik er indbyggertallet i Sønderjyllands amt i det forløbne år steget med 1545 til ialt 247.590. Over for 3075 fødsler står 2304 dødsfald.

Tønderregnsens Erhvervsråd har sendt Danmarks Radio en skarp protest imod radio- og TV-dækningen af sønderjysk landsstof. Der peges på flere eksempler, som DR ikke dækkede, mens tysk TV var på platten.

4. juni: Tidligere forstander for den tyske efterskole i Tinglev og medlem af Tønder amtsråd, dr. Paul Koopmann død 67 år gammel.

7. juni: I Haderslev indvies Den slesvigske Vognsamling i det gamle ridehus ved havnen.

8. juni: Historisk Forening for Skærbæk og omegn opfordrer Fredningsplanudvalget i Sønderjyllands amt til at sikre en fredning af Misthusum-området vest for Skærbæk, herunder Markmandshuset og engene omkring Brede å.

Deutsche Selbsthilfe har i de forløbne 20 år ydet lån til ialt 4,1 mill. Kr. Organisationen omfatter 1265 medlemmer fordelt på 28 lokalforeninger.

11. juni: Det tyske mindretal holder sit årlige Knivbjergstævne. På grund af dårligt vejr mødte kun 2–3000 deltagere.

12. juni: Dronning Margrethe indvier den sønderjyske motorvejsstrækning fra Bodum til Frøslev. Samtidig åbnes det nye toldbehandlingsområde ved grænseovergangen.

13. juni: Bund deutscher Nordschleswigers lokalforeninger i Bov-Padborg og Holbøl opfordrer til at udvide antallet af kommunerådsmedlemmer i Bov kommune fra 15 til

15. juni: Dagbladet Vestkysten protesterer i en leder skarpt imod Danmarks Radio og TV's dækning af dronningebesøget i Sydslesvig.

43 elever ved det tyske gymnasium i Åbenrå har bestået studentereksamen.

16. juni: Rektor Harald Kracht ved den tyske realskole i Tinglev kritiserer ved afgangsfesten skarpt den danske skolelovgivning, som på trods af de enorme midler, der anvendes, i løbet af få år vil føre til en niveausænkning på gymnasierne, således at Danmark løber risikoen for at miste sin internationale kontakt og uddannelsesmæssigt ender som et udviklingsland, og dermed langt fra svarer til kravene i et demokratisk samfund.

17. juni: Slesvigsk Parti manglede 29 stemmer til det 15. mandat og vil med de opnåede 234 stemmer kunne få det 17. mandat.

17. juni: Gennem et dansk-tysk arkæologisk samarbejde vil man søge at løse gåden omkring Trælbanke ved Emmerlev, som kan minde meget om tilsvarende voldanlæg på Sild, der dateres til tiden omkring 200 e.Kr., svarende til den romerske jernalder.

Ved Christiansdal undersøges resterne af et middelalderteglværk, inden anlægget ødelægges af motorvejsudgravninger.

19. juni: CDU's byrådsfraktion i Flensborg oplyser, at man har rettet henvendelse til den vesttyske forbundspræsident om at aflægge et besøg i Nordslesvig.

Sønderjyllands Erhvervsråd afviser på sit årsmøde, at der er behov for et dansk-tysk forum og finder den nuværende samarbejdsform tilstrækkelig. Erhvervsrådet opfordrer

til, at DSB's elektrificeringsplan fremmes mest muligt også i Sønderjylland.

Det forudses, at der i 1980 vil være 1000 arbejdspladser færre i Sønderjylland, mens der ifølge regionsplanen indtil 1990 skal etableres ialt 25.000 nye arbejdspladser for at opnå fuld beskæftigelse.

Sønderjyllands investeringsfond har siden oprettelsen kunnet formidle støtte på ialt 48,3 mill. kr.

20. juni: Den europæiske investeringsbank har ydet Danmark et lån på 265 mill. kr., som skal anvendes til delvis finansiering af motorvejsstrækningen fra grænsen til Christiansfeld.

Det vil koste 8 mill. kr. at genetablere persontrafikken mellem Haderslev og Vojens, og det bliver de pågældende kommuner, som i givet fald må betale, oplyses det i forbindelse med åbningen af DSB-ekspeditionen ved Haderslev rutebilstation, samtidig med at den tidligere bystation i Nørregade lukkes.

DSB vil dog opretholde godstrafik såvel på strækningen Vojens-Haderslev som Tinglev-Tønder.

I forbindelse med 25 års jubilæet for den tyske skole i Jejsing beklager skolekonsulent P. J. Sønnichsen de dalende tyske elevtal. Dog vil den tyske skole- og sprogforening fortsat støtte tyske skoler på landet.

23. juni: Folketingsmand Johs. Burgdorf udtaler sin bekymring over Kieler-ugens åbenlyse europæiske oplæg, specielt med henblik på det grænseoverskridende samarbejde.

24. juni: I anledning af fhv. statsminister J. O. Krags død skriver folketingsmand Jes

Schmidt, at Krag altid overfor den tyske folkegruppe har vist en positiv holdning; man mindes ham som skaberen af det dansk-tyske kontaktudvalg.

Den tyske skoleforening i Sønderborg afviser med 36 stemmer mod 14 at ændre den tyske skoles organisation til en selvejende institution, hvilket var forudsætningen for at opnå et byggetilskud fra staten på 600.000 kr., penge som nu må skaffes gennem andre kanaler.

Under en drøftelse om regionsplanen i Sønderjyllands amt oplystes, at befolkningstallet i Sønderjylland kun vil stige fra de nu 247.000 til 260.000 i 1992.

26. juni: Forbundspræsident Walter Scheel meddeler formanden for Bund deutscher Nordschleswiger Gerhard Schmidt, at han i foråret 1979 vil aflægge et besøg i Nordslesvig.

I Tønder genindvies det gamle »Liebes-Tempel« i Richtsens allé efter en omfattende restaurering.

29. juni: Som nyt medlem af det dansk-tyske kontaktudvalg efter afdøde forstander Paul Koopmann er udnævnt lærer Philipp Iwersen, Tinglev.

30. juni: Sprogforeningen har måttet notere en mindre tilbagegang i medlemstallet, men har dog stadig små 5000 medlemmer, heraf knap 2000 livsvarige.

Sønderjysk Skoleforening, der har 9640 medlemmer, har i 1977 støttet 13 ansøgere til sommer-højskoleophold, og til vinteren 1977/78 støttet 226 ansøgere til efterskoleophold og 69 ansøgere til højskoleophold.

Rettelser:

Juni, side 188, linie 8 f.n. og side 189, linie 11 f.o.: Redaktøren af Bauernblatt er Dr. Erich Thiesen, mens Karl-Heinz Freiwald er chefredaktør af Schleswig-Holsteinische Landeszeitung.

Juli, side 209, 1. linie. Læs: Fhv. forstander A. B. Keck, Haderslev, korrigerer nogle oplysninger vedrørende Christiansdal.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønsejlandets liv
Grønsejlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Hejskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj-28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

CHECK KONTO

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 70 00

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

DANEOD HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskoleafdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM ¹/₅ · VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN